

ÚJABB AVAR KORI LELETEK VESZPRÉM MEGYÉBEN I.

Késő avar kori sírok Szentgál-Kövestelek, Fűzfa utcában

Szentgál a veszprémi Séd egyik forrása, a Cinca patak, katlanszerű völgyének fennsíkján kialakult község. Környékének jó része erdős hegyekkel borított.

A leletmentést megelőzően területéről avar emlékeanyag nem volt ismert. A Kövestelek nevű határrész a mai község keleti részén, a 8-as főközlekedési útról a falu irányába leágazó úttól északra található (1. ábra). Korábban a terület a Hunyadi Tsz tulajdonában volt, legeltetésre használták. A 90-es évek elejétől a terület egy részét felparcellázták, utcát alakítottak ki (ma Kövestelek lakótelep, Fűzfa utca). Ekkor kezdődtek az építkezések is. A leletmentés időpontjái a Fűzfa utca nyugati oldalát teljesen, illetve a keleti oldalát már részben beépítették. A megmentett sírok az utca közepe táján, a keleti oldalon elhelyezkedő 702/50 hrsz-ú telken kerültek elő (2. ábra). Akkori tulajdonosa Bíró Árpád volt.¹

A környéken építkezők közül többen is említették, hogy a házak alapozása és más földmunkák közben több alkalommal is találtak sírokat, leleteket, de állítólag sem a Bíró-féle telekkel szembeni házhelyeken (az utca nyugati oldala), sem az ettől délre eső telken folytatott építkezések során nem kerültek elő sírok. Ez természetesen az általában nagy kiterjedésű késő avar kori temetők ismeretében nem felel meg a valóságnak. Elmondásból tudjuk, hogy az utca első (702/54. hrsz.) és második (702/53. hrsz.) házainak alapozása közben sok sír pusztult el. A csontokat kidobták vagy elajándékozták. Az egyik tulajdonos néhány leletet később átadott a múzeumnak.

A leletmentés helyszínével szemben az egyik telken (702/9. hrsz.) vízvezeték ásásakor is kerültek elő sírok. Ezeket állítólag csak kissé bolygatták meg. A tulajdonos megengedte, hogy a telkén, illetve a szomszédos telek udvarán egy kisebb árkot húzzunk, ahol emlékezetére szerint a sírokat látta. Az 1x3 méteres kutatóárkot a ház északi oldalán jelöltük ki, de sírnak nem volt nyoma (3. ábra). A tulajdonos ígéretet tett,

hogy az ősz folyamán kiásásra kerülő derítőaknát 1 m mélységig kézzel ássa ki. Őszi leletmentésünk során a kiásott derítőakna mind a négy falában sírfoltok látszottak. A kidobott földből csontokat szedtünk össze. A sírfoltokat bejelöltük, de a tulajdonos a rábontásokhoz már nem járult hozzá. Elkezdte a derítő zsaluzását és betonozását. A derítőakna a ház keleti oldalán, a bejáratától nem messze helyezkedik el.

Ezek alapján bizonyos, hogy a késő avar korra keltezhető temető sírjai a Fűzfa utca teljes hosszában, ennek mindkét oldalán elhelyezkedő telkeken megtalálhatók.

Az avar kori sírok előkerüléséről 1996. június 28-án kapott értesítést a múzeum, amikor is a telek tulajdonosa vízvezeték árkának és vízakna ásása közben csontokat és leleteket talált.² Ekkor két darab bronz huzalkarperec került a múzeumba. A kiszállás időpontjái a vízvezeték árka már vissza volt temetve, a vízakna gödrét kibetonozták. A sírnak már nyoma sem volt, így csak a helyét lehetett bejelölni. A kidobott földben kisebb csontdarabokat gyűjtöttünk össze.

Ezt követően 11 napos leletmentésre került sor (1996. július 2–16. között). A leletmentés kutatóárkos módszerrel történt (4. ábra). Az elpusztított sírra merőlegesen, keleti és nyugati irányba, a tervezett háztól délre jelöltük ki az első kutatóárkot egészen az út mellett húzódó vízesárok széléig (1. sírsor). Itt újabb sírfoltok kerültek elő (1., 2., 4., 5., 6. sírok). Időközben a tulajdonos a kutatóárok és az út menti árok között beton bejáratot épített, így a későbbi 1. számú sír déli vége a kis bejáráshíd alá került. Ezt a végét már nem tudtuk feltárni.

A már két napja megkezdett leletmentés idején a tulajdonos kiásta a házalapot, amely kb. 40–50 cm széles és 80 cm mély volt. Az alapárok falaiban és aljában több sírfoltot lehetett megfigyelni. A rábontásokat a tulajdonos nem engedélyezte, illetve ehhez csak az alap kibetonozása után, ősszel járult hozzá. Az

árokból öt sír feltárását tudtuk megfigyelni. Ezek közül az egyiknek a koponyája és a bordacsontjai benne voltak az árokból, így ezt amennyire lehetett feltártuk (8. sír az alapárok északi részében). A sír déli végére csak ősszel tudtunk rábontani. A 7. (bejárat alapárka) és a későbbi 12. számú sírből (alapárok északi része) több csontot találtunk a kidobott földben. Sírfolt mutatkozott a bejárat alapárok nyugati és keleti sarkában is. A sírok helyét bejelöltük. Kutatásukat őszre terveztük.

A júliusi leletmentés során elsősorban arra törekedtünk, hogy a ház keleti részén levő, pincének szánt területet feltárhassuk. A tervek szerint az egész, 5,5 x 8 méteres terület 3 méter mély lett volna. A kutatás során három, két újabb sírsorba tartozó temetkezés látott napvilágot (9., 10., 11. sírok).

A leletmentést 1996. november 15–20. között folytattuk. Az igen mostoha időjárás viszonyok miatt csak négy munkanap állt rendelkezésünkre. Az őszi munkák legfontosabb célja az volt, hogy a beépítésre szánt részt feltárhassuk, illetve a nyári leletmentés során bejelölt sírokra rábontsunk. A feltárás ezúttal is csak kutatóárokokkal történhetett.

Időközben a tulajdonos befejezte az alap betonozását, de ugyanekkor a belső részeket földdel feltöltötte. Ezért külön feladatot jelentett a legalább 60–70 cm föld kitermelése, hogy az eredeti járószintet elérhessük. A beépítésre szánt területet kutatóárokokkal átvizsgáltuk. Ennek során két újabb sír került elő (15., 16. sírok), valamint rábontottunk a házalap ÉNy-i sarkában, a még nyáron bejelölt sírra (12. sír).

A házalap nyugati sarkában, sajnos a nyáron bejelölt sír már elpusztult. A rábontáshoz kijelölt kutatóárokban viszont két újabb sír feltárta mutatkozott. Ezeket feltártuk (13., 14. sírok).

A ház bejáratának keleti sarkánál korábban látott sírfoltra (?) elkezdtük a rábontást. A kijelölt téglalap alakú, 120x70 cm-es árokból a sárga szűztalesig ásunk. Sírnak nem volt nyoma, de mélyítéskor a barna színű termőtalaj alatt (40 cm vastag) égett szemcsés, fekete réteg jelentkezett, amelyben állatcsontok, edénytöredékek, sárgás színű patocsos részek voltak (60 cm vastagságban). Ez alatt kb. 5 cm vastag, erősen égett réteg jelentkezett. 100–120 cm-es mélységben jelentkezett a szűztales. A kutatóárok északi oldalán 80 cm mélyen 23 cm vastag patocsos réteget lehetett megfigyelni. A leletek (edénytöredékek, állatcsontok, vas kés) alapján egyelőre még tisztázatlan objektumot (szemétködör?) találtunk. Erre a felhalmozott építési anyag és a beépítettség miatt már nem tudtunk rábontani. Feltárására csak egy későbbi kutatás során nyílt lehetőségek.

A négynapos leletmentés során újabb 5, összesen 16 sírt tártunk fel (4. ábra). A rövid leletmentés keretében feltártuk a ház beépítésre szánt részeit, valamint a ház előtti déli sáv egy részét. Sajnos további kutatásra már sem a telken belül, sem az úttest alatt nem volt módunk. Azóta az utcának ezen a részén újabb házak épültek fel, de sírok előkerülését nem jelezték.

I. Sírléírások

1. sír (5. ábra 3.)³

ÉÉNy–DDK-i tájolású (334 °) nő (?) sírja, amelyet a házhoz vezető kis betonhíddal a felkarcsontokig megbolygattak. A koponya a jobb oldalára billent, alsó állkapocs eredeti helyén volt. A csontok közül csupán a két felkarcsont kis darabjai, valamint a bal alkarcsontok maradtak meg, amelyek valószínűleg az állhoz voltak hajlítva. A többi csontból csak néhány töredékes borda- és csigolyacsont került elő. Sírmélység 96 cm.

Mellékletek:

1. Ezüsthuzalból hajlított fülbevaló a bal felkarcsont végénél. A karika két vége hurkos-kampósan kialakított. Átm.: 2,3 cm. (5. ábra 1.)

2. 7 db fekete kása és 1 db sötétkék dinnyemag alakú gyöngy az állkapocs mellett. (5. ábra 2.)

2. sír (5. ábra 8.)

A 125 cm széles sírgödörben négy felnőttcsontváz volt eltemetve. Ezek közül kettő ÉÉNy–DDK-i tájolásban (332°), másik kettő DDK–ÉÉNy-i tájolásban (156°) volt a sírba helyezve. A sírt a kb. 30 cm széles vízvezeték árkával keresztül vágták, a csontokat összetörték, illetve kidobták.

I–II. csontváz:

A két csontváz szorosan egymás mellé volt helyezve. Az I. csontváz koponyája a jobb oldalra billent, jobb alkarcsontjai a koponyához voltak hajlítva. Szorosan mellette helyezkedett el a II. csontváz, részben a jobb oldalára fektetve. Koponyája a jobb oldalra billent. Csontjai gyengébb megtartásúak voltak. A comb- és lábszárcsontok a bolygatás következtében összetörték és már nem lehetett megállapítani, hogy melyik csont tartozott egy-egy csontvázhhoz.

III–IV. csontváz:

A III. csontváz csontjai igen rossz megtartásúak voltak. A koponya töredékes, inkább csak a körvonalai látszottak. A többi csont alapján hanyatt fektetett helyzetben volt eltemetve, karcsontok nem kerültek elő. A IV. csontváz szorosan a III. mellé volt helyezve. A koponya a jobb oldalára és a csontváz felé billent, a III.

csontváz koponyájának „támaszkodott”. Mindkét alkarcsonthajlítva a vázon volt. A medence- és combcsontok a bolygatás következtében hiányoztak. A láb-szárcsontok kissé hajlított helyzetben egymáson voltak, de az egyes csontvázakhoz tartozókat már nem lehetett szétválasztani. Sírmélység 116 cm. Az I. csontváznál, az állatcsont környékén, a sírmélység 82 cm volt.

Mellékletek: (csak az I. csontváznál)

1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított fülbevaló a koponya alatt. Két vége kissé egymásra van hajlítva. Átm.: 2,2 cm. (5. ábra 5.)

2. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított fülbevaló a koponya alatt. Átm.: 2,2 cm. (5. ábra 4.)

3. Trapéz alakú, öntött bronzcsat vaspecekkel a combcsont mellett. H.: 2,7 cm, sz.: 2,4–2,8 cm. (5. ábra 6.)

4. Ugyanitt sötétbarna színű, szabálytalan kova. Méret: 2x2,1 cm. (5. ábra 7.)

5. Állatcsont (szarvasmarha?) a sír nyugati oldalánál, a lábszárcsontok magasságában.

3. sír

Vízvezeték árkanak és vízakna ásása közben elpusztított sír. A csontvázból csupán néhány kisebb csonttöredék került elő a kidobott földben. A sír helyét is csak bemondás alapján lehetett rögzíteni. Tájéolás, sírmélység ismeretlen.

Mellékletek:

1. Rombusz átmetszetű bronzhuzalból hajlított karperec. Felületén sűrűn beütögetett háromszög poncolás, két végén egyenes vonaldísz. Átm.: 7,6 cm. (6. ábra 1.)

2. Rombusz átmetszetű bronzhuzalból hajlított karperec. Felületét sűrűn beütögetett félkörminta díszíti. Átm.: 7,4 cm. (6. ábra 2.)

3. Lapított gömb alakú, szürkésfehér színű agyag orsógomb, felületén erősen kopott vízszintes vonaldíszsel, furat körül hasonló mélyebb vonaldísz. Átm.: 3,1 cm, m.: 1,7 cm. (6. ábra 3.)

4. sír (6. ábra 6.)

ÉÉNy–DDK-i tájolású (340°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű felnőtt csontváz. Mellékletek alapján férfi. Karcsonatok szorosan a csontváz mellett voltak, a jobb kézfejcsonatok nem kerültek elő. Feltáráskor átlagban 3 cm széles koporsóedezskák nyomait lehetett megfigyelni a sír északi végében és a sír jobb oldalán 114 cm-es mélységtől, amelyeket egészen a sír aljáig nyomon lehetett követni. A koporsó az ÉNy-i sarkánál szögletesen záródott. A sír keleti és déli oldalán nem volt nyoma. Feltűnően hosszú volt a sírgödör 255 cm-

es méretével, akárcsak maga csontváz is, amelynek sírban mért hossza 170 cm volt. A sír déli vége, a lábfejcsonatok környékén mélyebb, 136 cm volt. Sírmélység 125 cm.

Mellékletek:

1. Erősen kopott, trapéz alakú, öntött bronzcsat, eredetileg vaspecekkel a bal medencecsont felső részénél. H.: 3 cm, sz.: 2,5–2,8 cm. (6. ábra 4.)

2. Egyenes hátú, egyélű, középső nyéltüskés vaskés a bal medencecsontnál, a csontvázra merőlegesen. Egyik oldalán, a pengéreszen, fa nyomai vannak. H.: 16,2 cm. (6. ábra 5.)

3. Állatcsontok (szárnyas?) a jobb combcsont végénél, külső oldalánál.

4. Állatcsont (szarvasmarha?) a bal combcsont külső oldalánál.

5. sír (7. ábra 9.)

ÉÉNy–DDK-i tájolású (337°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű nő csontváza. A koponya a bal oldalra billent. Jobb karcsonatok kissé rézsűsen, a csontvázról távolabb helyezkedtek el. Bal karcsonatok szorosan a csontváz mellett, kissé alatta voltak. Lábfejcsonatok környékén a sírgödör le volt mélyítve, 132 cm mély volt. A sírgödör 213 cm-es hosszúságával a csontváz méreteihez képest viszonylag hosszú volt. Feltáráskor a sír északi (30 cm-es) és nyugati oldalán (70 cm-es) mérhetetlen koporsóra utaló nyomokat lehetett megfigyelni. A sír bal oldala kissé rézsűsen volt kikapozva. Sírmélység 125 cm.

Mellékletek:

1. Aranyozott, bronz fülbevaló a koponya bal oldalán, alatta. A kerek átmetszetű karikát egy nagyobb gömbből és ehhez három kisebb, egymáshoz erősített gömbcsüngő díszíti. A nagy gömbön három kerek rekesz van, a rekeszek körül négy háromszög alakú dísz látható. A gömb alján kúpos tag van. A kisebb gömböket egymástól erősen kopott gyűrűcskék választják el. A gömbcsüngőt a karikához kúp alakú tag segítségével erősítették fel. H.: 4,6 cm. (7. ábra 1.)

2. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított fülbevaló a koponya jobb oldalán. Két vége egymásra van hajlítva. Átm.: 2,1 cm (7. ábra 2.)

3. Vékony vastú a bal oldali bordákon. H.: 3 cm (7. ábra 3.)

4. 4 db zöld, 3 db fekete dinnyemag alakú, 1 db hengeres, töredékes, fekete, sárga pettyekkel díszített gyöngy a koponya környékén. (7. ábra 4.)

5. Erősen kopott, sötétbarna színű bikónikus agyag orsógomb a jobb alkarcsonatok belső oldalán, a medencecsont mellett. Felülete bekarcolt vonalakkal díszített. Átm.: 3,6 cm, m.: 3,1 cm. (7. ábra 5.)

6. Laposra kalapált vashuzalból hajlított, trapéz alakú csat pecekkel a jobb combcsont mellett, részben a medencecsont alatt. H.: 3,9 cm, sz.: 2,7-3,2 cm. (7. ábra 6.)

7. Kerek átmetszetű, sodort vashuzalból készült, két egymásba akasztott karika a bal alkarcsontok alatt. Átm. 1: 4,4 cm, átm. 2: 3,9 cm. (7. ábra 7.)

8. D-alakú vastárgy (csat?) a bal combcsont közepénél, részben alatt. Az íves rész laposra kalapált, míg az egyenes kerek átmetszetű vashuzalból készült. H.: 5,7 cm, sz.: 5,9 cm. (7. ábra 8.)

9. Állatcsontok (sertés és szárnyas?) a bal lábszár-csontok végénél, ezek külső oldalánál.

6. sír (8. ábra 4.)

ÉÉNy-DDK-i tájolású (338°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű nő csontváza. A csontok igen jó állapotban maradtak meg. A koponya délre és a csontvázra billent. Jobb karcsontok a csontváz mellett, bal felkar a csontváz mellett, alkarcsontok kissé rézsúsen nyugati irányba elmozdultak. Feltáráskor 110 cm mélységben a sír északi végében, valamint a sír nyugati oldalán a medencecsontokig erőteljes koporsónyomokat lehetett megfigyelni. Ezek helyenként 10–20 cm szélesek voltak és a sír aljáig értek. A csontvázat a nyugati oldalhoz közelebb helyezték be. A sírgödör sarkai szögletes záródásúak voltak. Sírmélység 133 cm. A sír nyugati oldalán, a jobb combcsontok környékén 130 cm mélységet lehetett mérni.

Mellékletek:

1. Vékony bronzhuzalból hajlított S-végű fülbevaló a koponya jobb oldalán. A karika kihajlított állapotban volt. H.: 3,6 cm. (8. ábra 1.)

2. Laposra kalapált vashuzalból készült, trapéz alakú csat pecekkel a szeméremcsont végénél. H.: 3,2 cm, sz.: 2,6–3,2 cm (8. ábra 2.)

3. 2 db fekete gyöngy, sárga folytatott dísz részletével az állkapocsont környékén. (8. ábra 3.)

4. Állatcsont (sertés?) a bal lábszár-csontok végénél, keresztben.

7. sír (8. ábra 5.)

DDK-ÉÉNy-i tájolású (166°) gyermek sírja, amelynek északi végét az alapárokkal elpusztították. A csontvázból csak a koponya és a törzs felső csontjainak kis része maradt meg. A koponya a bal oldalára és a csontváz felé billent. Karcsontok a csontváz mellett voltak. Melléklet nem került elő. Sírmélység 52 cm.

8. sír (8. ábra 8.)

A sírt két részletben lehetett feltárni: tavasszal a ház alapárkának kutatásakor a sír északi végét, a felkar-

csontok közepéig, ősszel a déli végét, az alkarcsontoktól. Sírfolt gyengén jelentkezett.

A csontváz ÉNy-DK-i tájolású (328°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű. Mellékletek alapján férfi. A koponya a bal oldalára és a csontváz felé billent, az alapárok kiásásakor megsérült. Karcsontok a csontváz mellett helyezkedtek el. A bal comb- és lábszár-csontok keleti irányba „kifordulva” kerültek elő. A csontok igen jó megtartásúak voltak. Sírmélység 120 cm.

Mellékletek:

1. Vascsat a bal combcsont felső végénél, belül, amelyből hat, vékonyabb vashuzal és egy kisebb, alakatlan vasrög maradt meg. H.: 2,5–1,8 cm. (8. ábra 6.)

2. Ugyanitt kisebb edénytöredék. Vastag, durva, belül feketére, kívül vöröstre égetett oldaltöredék. Méret: 2,7 x 2 cm, v.: 1,3 cm. (8. ábra 7.)

3. Állatcsont (sertés?) a bal lábszár-csontokra helyezve.

9. sír (9. ábra 5.)

ÉNy-DK-i tájolású (322°) gyermek sírja. Találáskor a medence-, comb- és lábszár-csontokat megbolygat-ták. A sírgödör szélei gyengén jelentkeztek. A töredékes koponya a jobb oldalára billent. Karcsontok a csontváz mellett, jobb alkarcsontok derékszögben behajlítva a csontvázon voltak. A többi csontból csupán a csigolyacsontok és a bordák kis darabjai maradtak meg. A sír déli végében koporsó 10 cm-es nyomát lehetett megfigyelni. Melléklet nem volt. Sírmélység 59 cm.

10. sír (9. ábra 8.)

É-D-i tájolású (357°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű felnőtt csontváz. A koponya a bal oldalára és a csontváz irányába billent. Jobb felkarcsont a csontváz mellett, alkarcsontok a medencére voltak hajlítva. Bal karcsontok a csontváz alatt voltak. Valószínűleg sírba helyezéskor kerültek alá. Sírmélység 144 cm.

Mellékletek:

1. Igen vékony bronzhuzalból hajlított apró fülbevaló a koponya jobb oldalán. A karikat egy granulátumszem díszíti. Átm.: 1,2 cm. (9. ábra 6.)

2. Erősen kopott, töredezett csöves csont (tűtartó?) a jobb felkarcsont belső oldalán. H.: 9 cm; átm.: 1,3 cm. (9. ábra 7.)

3. Tojás (I) a bal kulcscsontnál.

4. Állatcsontok (szárnyas?) a bal felkarsontra helyezve.

5. Tojás (III) a bal alkarcsontokra helyezve, ezek felső végénél.

6. Állatcsont (sertés?) a bal alkarcsontokkal párhuzamosan, ezek belső oldalán.

7. Tojás (II) a jobb lábszár-csontok mellett.

11. sír (9. ábra 4.)

ÉÉNy–DDK-i tájolású (348°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű férfi csontváza. A sír déli végét, a lábfejcsontokat, már nem lehetett kibontani, mivel az a pince falán kívül esett. A koponya a csontváz felé billent. Karcsonatok a csontváz mellett voltak. Feltáráskor a sír északi végében, a koponya mellett, 10 cm széles, a sír teljes északi végében keresztülhúzódo koporsódeszka nyomait lehetett megfigyelni. A sír földjéből újkori (?) állatsont töredéke és egy állatfog került elő. Sírmélység 148 cm. A koponya és a lábszárcsonatok környékén a mélység 153 cm volt.

Mellékletek:

1. Laposra kalapált vashuzalból hajlított, négyszögletes csat pecekkel a bal medencecsont mellett, a csigolyacsontok bal oldalán. Méret: 2,6 x 2,3 cm. (9. ábra 1.)

2. Laposra kalapált vashuzalból készült, lant alakú csat pecekkel a medencecsontokon belül. H.: 3,5 cm, sz.: 3 cm. (9. ábra 2.)

3. Vasár a bal combcsont felső végénél. Egyik fele kerek átmetszetű, másik laposra kalapált, téglalap átmetszetű felületén, kis részen, fa nyomai vannak. H.: 8,4 cm (9. ábra 3.)

12. sír (10. ábra 2.)

ÉNy–DK-i tájolású (332°) felnőtt (?) csontváz. A sírgödör széleit nem lehetett megfigyelni. Déli vége a házalap kiásásakor elpusztult. Az erősen töredékes koponya a jobb oldalára dőlt. A többi csont közül csak a kar-, néhány csigolya-, borda- és a medencecsontok kis töredékei maradtak meg. Sírmélység 55 cm.

Melléklet:

1. Két, laposra kalapált, szabálytalan vastöredék a bal oldalon, a házfaltól 15 cm-re északra. Az egyikben vasszeg töredéke látszik, a másiknak két hosszanti oldala egyenes. Méretek. 3,5x2,3 cm, 3,2x2,8 cm. (10. ábra 1.)

13. sír (10. ábra 4.)

É–D-i tájolású (352°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű gyermek csontváza. A sírgödör ÉÉNy–DDK-i irányítású volt (342°). A töredékes koponya a csontváz irányába billent. A jobb karcsonatok, a bordák egy része, valamint a bal alkarcsontok hiányoztak. Sírmélység 92 cm.

Mellékletek:

1. 9 db fekete hengeres, sárga hurokfolyatásos, egy fekete és egy világoszöld dinnyemag alakú gyöngy a koponya környékén. (10. ábra 3.)

2. Állatsont (sertés?) a bal lábszárcsonatok végénél.

14. sír (10. ábra 9.)

ÉÉNy–DDK-i tájolású (342°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű felnőtt csontváza. A koponya kissé a bal oldalára és a csontváz felé billent. Karcsonatok szorosan a csontváz mellett voltak. A jobb lábfejcsonatok hiányoztak. Néhány borda, valószínűleg állattúrás következtében, a bal felkarcsonton került elő. Feltáráskor a sír északi végében szögletesen záródó, 3–4 cm széles deszkából készült koporsót lehetett megfigyelni. A bal oldali deszkát 144 cm, a jobb oldalt 103 cm hosszan lehetett nyomon követni. Sírmélység 88 cm.

Mellékletek:

1. Szabálytalan, lapos vastöredék a koponya jobb oldalánál. Méret: 2x1,1 cm. (10. ábra 5.)

2. Két vékony vashuzaltöredék a bal alkarcsontok mellett. H.: 1,4–0,8 cm. (10. ábra 6.)

3. Laposra kalapált vaslemez töredéke, egyik vége kissé behajlik, a jobb oldali medencecsonton. H.: 2,4 cm, sz.: 1,6 cm. (10. ábra 7.)

4. Téglalap átmetszetű vashuzalból készült karika ennek közelében. Két vége egymásra van hajlítva. Átm.: 4 cm. (10. ábra 8.)

15. sír (11. ábra 2.)

ÉÉNy–DDK-i tájolású (337°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű felnőtt csontváz. A sírt csak a combcsontok végéig tudtuk feltárni, mivel a sír déli vége már a házfal alatt volt.

A koponya kissé a bal oldalára és a csontváz irányába billent. Karcsonatok szorosan a csontváz mellett voltak, jobb kézfejcsonatok a combcsonton. Sírmélység 126 cm.

Melléklet:

1. Laposra kalapált vashuzalból készült, téglalap alakú csat pecekkel a bal medencecsonton. H.: 3,4 cm, sz.: 2,8 cm. (11. ábra 1.)

16. sír (11. ábra 6.)

ÉÉNy–DDK-i tájolású (341°), hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű férfi csontváza. A koponya a jobb oldalra és a csontváz irányába billent. Jobb felkarcsont szorosan a csontváz mellett, alkarcsontok a jobb medencecsont alatt voltak. Bal felkarcsont kissé „rácsúszott” a csontvázra, alkarcsontok a csontváz mellett. A sírgödör mind a négy sarka szögletesen záródott. Sírmélység 125 cm, a lábszárcsonatok környékén 130 cm.

Mellékletek:

1. Kerek átmetszetű, vékony vashuzalból készült, téglalap alakú csat a bal kulcscsont mellett. H.: 3 cm, sz.: 2,5 cm. (11. ábra 3.)

2. Vasár ugyanitt. A nyele kerek átmetszetű, fanyomokkal. A másik fele négyszögletes átmetszetű, hegyesedő. H.: 10,2 cm. (11. ábra 4.)

3. Laposra kalapált vashuzalból készült, négyszögletes csat pecekkel a jobb medencecsonton. Méretek: 2,5x2,5 cm. (11. ábra 5.)

4. Állatcsont (szárnyas?) a bal lábszárcsontok mellett.

5. Marhacsont a bal lábszárcsontokkal párhuzamosan.

Kutatóárok leletei:

1. Egyenes hátú, egyélű vas kés. H.: 10 cm. (13. ábra 1.)

2. Állatcsonttöredék és állatfog. A csontok között az egyik agyartöredéken megmunkálás nyomait lehetett megfigyelni. (13. ábra 2.)

3. Edénytöredékek⁴

a. Kívül-belül feketére égett, durva anyagú, apró kavicsal soványított edény perem- és oldaltöredéke. Perem egyenes, ferdén levágott. Díszítetlen. M.: 6,9 cm, sz.: 7,2 cm, v.: 1,3 cm. (12. ábra 1.)

b. Kívül-belül feketére égett, apró kavicsal soványított edény perem- és oldaltöredéke. A perem egyenes, vízszintesen levágott. Díszítetlen. M.: 6,5 cm, sz.: 10,4 cm, v.: 1,1 cm. (12. ábra 2.)

c. Szürkésbarna színű, apró kavicsal soványított, díszítetlen oldaltöredék. Méret 7,5x7,2 cm. (12. ábra 3.)

d. Kívül barnásszürke, belül fekete színű, apró kavicsal soványított edény oldal- és aljtöredéke. Díszítetlen. M.: 2,7 cm, sz.: 6,7 cm, v.: 1,2 cm. (12. ábra 4.)

e. Az előbbiekhöz hasonló anyagú, kívül vörös, belül barna színű edény aljtöredéke. M.: 3,1 cm, sz.: 7,4 cm, v.: 1,6 cm. (12. ábra 5.)

f. Vörösesbarna színű, helyenként fekete foltos, apró kavicsokkal soványított, durva, vastag falú nagyobb edény perem- és oldaltöredéke. Az enyhén kihajló perem ujjbenyomkodással tagolt. Díszítetlen. M.: 14,8 cm; sz.: 15 cm; v.: 1,6 cm. (12. ábra 6.)

g. Kívül-belül sárga színű, legömbölyített kisebb peremtöredék. M.: 2 cm; sz.: 2,7 cm. (12. ábra 8.)

h. 4 db kívül szürkésbarna színű, apró kavicsal soványított oldaltöredékek. Két töredéken hullámvonal részlete látszik. Méretek: 6,4x6,3 cm; 4x3,7 cm; 3x1,8 cm; 3,8x2,4 cm. (12. ábra 7., 9–11.)

Szórvány leletek

1. Laposra kalapált vashuzalból készült karika. Átm.: 4 cm. (13. ábra 3.)

2. Kerek átmetszetű vashuzalkarika fele. Átm.: 3,8 cm. (13. ábra 4.)

3. Laposra kalapált, vékony vaskarika (csat?) töredéke. Átm.: 2,7 és 2,6 cm. (12. ábra 5.)

4. Csiholó (?) egyik végének töredéke. Méret: 2,8 cm. (13. ábra 6.)

5. Két, alaktalan, lapos vastöredék (kés?). Az egyik darabon fa nyomai látszanak. Méretek: 2,6x1,2 cm, 1,5x0,9 cm. (13. ábra 7.)

6. Laposra kalapált, vékony vaskarika (csat?) töredéke. Átm.: 2,6 cm. (13. ábra 8.)

7. Kerek átmetszetű, zárt, vastag bronzkarika. Átm.: 3,5 cm. (13. ábra 9.)

II. Temetkezési szokások

1. Tájolás

Általánosnak tekinthető a sírok ÉÉNy–DDK-i tájolása. A 15 esetből 12 alkalommal fordult elő. A csontvázak általában 330–340 fokok közötti tájolásúak voltak. Ettől északi irányba négy esetben volt eltérés (4., 11., 16., 14. sírok), míg a nyugati irányba a 8. és 9. sírok tájolása tért el kismértékben. Ez megfelel a késő avar kori temetők nagy részében megfigyelt tájolási adatainak.⁵

Két esetben, 13. és 10. sírok, volt a tájolás az É–D-ihöz közeli, bár utóbbi sír esetében a sírgödör tájolása az általánosnak megfelelő volt. Ellenkező, azaz DDK–ÉÉNy-i volt a tájolása a 2. sírban nyugvó III–IV. csontvázaknak, valamint a 7. sír gyermékvázának. Utóbbi sír esetében az ellenkező tájolás az elhunyt megkülönböztetett helyzetére utalhat. Ellenkező tájolás az avar temetők többségében, egy-két esetben megfigyelhető, de ennek magyarázata még nem ismert.⁶

Nem tudjuk az elpusztított 3. sír tájolasát.

2. Sírgödrök formája

A feltárt sírgödrök nagy része lekerekített sarkú, függőleges falú, téglalap felülnézetű akna volt, csupán a 16. sír esetében volt mindkét végén szögletesen záródó, míg a 6. sír esetében a gödör déli vége volt szögletes. Az 5. sír esetében tudtuk megfigyelni, hogy a sír bal oldalfala kissé rézsűsen volt kiképezve. Nem tudjuk milyen volt a sírgödör formája az elpusztított 3. és a bolygatott 12. sírok esetében. Bizonytalanok voltak a 7., 8. és 9. sírok foltjai.

A sírgödrök mérete általában az elhunytak méretéhez igazodott, csupán a koporsós temetkezéseket tartalmazó gödrök mérete volt 30–40 cm-el hosszabb, amelyek a csontváz és a koporsó méreteit is figyelembe véve, így is viszonylag hosszúak voltak.

A 4. sír esetében lehetett megfigyelni, hogy a sír déli végét, a lábfejsontok magasságában, 11 cm-re lesüllyesztették. Hasonló a helyzet az 5. sír esetében is, amelynek DK-i vége 7 cm-el volt mélyebb, míg a 11. sírban a koponya és a lábfejsontok környékén 5–5 cm-rel volt mélyebb a sírgödör. Mindhárom a koporsós temetkezés szokásával magyarázható.

3. Sírmélység

A sekély, 100 cm alatti mélység elsősorban a gyermeksírok esetében figyelhető meg, átlagosan 67–70 cm között. Az 1. sír esetében a mélység eredetileg más lehetett, mivel ez a sír már az út menti árokban került elő. A többi sír 100 cm-nél mélyebb volt, átlagosan 125–130 cm között. Nem ismerjük a 3. sír mélységét.

4. Sírba helyezés módja

Két kivétellel a csontvázakat a sírba hanyatt fektetett, nyújtott helyzetben találtuk meg. Csupán a 2/II. és 2/IV., valamint a bolygatott 12. sírban feküdtek a csontvázak a jobb oldalukon.

Általában a koponya vagy a jobb (1., 2/IV., talán 2/I., 9., 12., 16. sírok) vagy a bal oldalára (5., 7., 8., 10., 11., 14., 15. sírok) billent.

A karcsontok az esetek nagy részében a csontváz mellett nyújtva helyezkedtek el. Bolygatottsága miatt csak feltételezhető, hogy a 1. csontváz bal alkarcsontjai az állkapocshoz voltak hajlítva, míg a 2/IV. csontváz esetében ez biztosnak tűnik. A 6. csontváz bal alkarcsontjai ferdén, keleti irányban helyezkedtek el, amelyek a keleti irányba kissé „kifordult” comb- és lábszárcsontokkal együtt arra utalnak, hogy ezek a sírba helyezés során kerülhettek az általánostól eltérő helyzetbe.

A 9. és 10. csontvázak esetében a jobb alkarcsontok behajlítva a csontvázon, illetve a medencecsonton kerültek elő. Utóbbi bal alkarcsontjai a medencecsont alatt voltak, akárcsak a 8. sír esetében a jobb alkarcsontok. Nem zárható ki, hogy ezek csak az elhunyt sírba helyezésekor kerülhettek oda és nem temetkezési szokást tükröznek. A 16. sír csontvázának jobb alkarcsontjai szintén a medencecsont alatt voltak, de a csontváz többi csontjának helyzete alapján úgy tűnik, hogy az elhunytat takaróba csavarva temették el. A 14. sírban a jobb alkarcsontok szintén a medencecsonton voltak, ami a szűkre méretezett koporsóba való helyezéssel magyarázható.

A 13. gyermekvázat az ÉÉNY-DDK-i tájolású sírgödörben az É-D-ihez közeli tájolásban helyezték a sírba, míg a 6. sír elhunytját a sírgödör nyugati oldalához közelebb. Nem temetkezési szokásról van szó.

Külön kell szólnunk a 2. sír négyes temetkezéséről. Valószínűleg két házaspárt temettek el közös sírgödörbe, azonos időben. Az egyik párt ellenkező tájolásban helyezték a sírba. Kevés, szegényes, különösebben nem korhatározó melléklet csupán az egyik csontváz (2/I. csontváz) mellett volt.

A kettős vagy többes temetkezések kérdésével legutóbb részletesen Tomka Péter foglalkozott.⁷ Áttekintve a kérdés kutatástörténetét, illetve saját gyűjtései alapján megállapította, hogy az egyidejű, kettős-többes temetkezések sem időhöz, sem földrajzi környezethez, sem népcsoportokhoz nem köthetők, mindig és mindenütt előfordulnak. „Ha közeli rokonok egyszerre vagy nagyon hamar egymás után halnak meg, gyakran egy szertartással, ugyanazon sírba temetik őket.”⁸ Ennek oka különböző járványokkal, betegségekkel hozható kapcsolatba. Az azonos sírgödörben vagy koporsóba, ellenkező tájolásban való elhelyezés a jobb helykihasználással magyarázható, de egyúttal az ellenkezőleg tájolt elhunyt alárendelt szerepét is tükrözheti.

Az adatok alapján kiderült, hogy amíg a kora és középső avar korban az ilyen temetkezések száma átlagban 1–2%, addig a késő avar korban ezek száma ugrásszerű, 10–12%-ra emelkedik. Ennek hátterében már nem csak az említett okok állhattak, hanem „az öngyilkosságok számának megszaporodása, bosszú és vendetta, mérgezések, halálos kimenetelű összecsapások, verekedések, balesetek. Akár így, akár úgy nézzük is, a társadalomban növekvő ideges, hektikus, abnormalis reakciókról, a mentalitás defektusáról van szó. Ilyesmi a zavaros időkben szokott fellépni, amikor bizonyos nyomás, kivédhetetlen kényszer nehezedik a társadalomra (...) Zavar érezhető a legfelső politikai vezetésben is, ... nem csodálható, hogy az okokat át nem látó egyszerű emberek mentalitásában is zavar mutatkozott.”⁹

A szentgáli 2. sírban nyugvók esetében is elképzelhetőnek tartjuk, hogy az azonos időben bekövetkezett halálesetek hátterében is hasonló események állhattak. Sajnos a csontvázak antropológiai, genetikai vizsgálata még nem történt meg.

5. Koporsós temetkezések

A feltárt temetkezések közül 6 esetben lehetett megfigyelni koporsó nyomait: 4., 5., 6., 9., 11. és 14. sírok. Sem a sírmélység, sem az eltemetett neme, sem a leletek mennyisége alapján ezek nem mutatnak eltérést a többi temetkezéshez képest. A koporsónyomok fekete elszíneződésekként jelentkeztek a sír feltárása során.

Rövidebb-hosszabb deszkák jelzik csupán a 9. és a 11. sírokban a koporsók nyomait. A 9. gyermek sír DK-i végében egy 2 cm széles és 10 cm hosszú deszka nyomai voltak. 9 cm széles és 65 cm hosszú fanyomokat lehetett megfigyelni a 11. sír ÉNy-i végében. Úgy szintén fa gyenge nyomait lehetett látni az 5. sírban. Itt a sírgödör ÉNy-i végében, valamint a jobb karcsontok mellett látszottak ennek nyomai. Sajnos a csekély adatok alapján a koporsó szerkezete nem rekonstruálható.

Valamivel jobb a helyzet a 4., 6. és 14. sírok esetében. A 4. sírban átlagosan 3 cm széles koporsódeszkák nyomait lehetett megfigyelni a sír északi végében és a sír jobb oldalán. Ezek 114 cm-es mélységtől jelentkeztek, amelyeket egészen a sír aljáig nyomon lehetett követni (11 cm mély). A koporsó az ÉNy-i sarkánál szögletesen záródott. A keleti és déli oldalon már nem voltak fanyomok.

A 6. sírban 110 cm mélyen a koponyától északra, valamint a sír nyugati oldalán a medencecsontokig erőteljes koporsónyomokat lehetett megfigyelni. Ezek átlagban 10–20 cm szélesek és a sír aljáig nyomon követhetőek voltak (20 cm mély). A koporsó ÉNy-i sarka enyhén ívelt volt.

A legtöbb adattal a 14. sírban megfigyelt koporsónyomok szolgáltak. Itt az északi végén szögletes záródó, 3–4 cm széles deszkából készült koporsót lehetett megfigyelni. A bal oldali deszkát 144 cm, a jobb oldali 103 cm hosszban lehetett nyomon követni. A koporsó mélységére nincs adatunk, mivel a nyomokat csak a sírgödör alján lehetett rögzíteni.

A koporsós temetkezések és a sírfenéken megfigyelhető különböző leásások, mélyedések kapcsolatával, kérdésével több kutató is foglalkozott.¹⁰ A vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ezek magas lábakon álló koporsók lábainak lesüllyesztésére szolgáltak.

A szentgáli temetőben a 4. és 5. sírokban, ezek déli végében lehetett megfigyelni 11, illetve 7 cm-es lemélyítéseket. Mindkettőben koporsó nyomai is voltak. A 11. sírban a sírgödör mindkét rövid oldalán 5–5 cm-es lemélyítéseket lehetett mérni, bár csupán a sír északi végében volt koporsóra utaló nyom. Talán mindhárom esetben a jobb talajviszonyok között megfigyelt, lábakon álló koporsóról lehet szó.

További három sír esetében, 6., 9. és különösen a nagyon jól megmaradt 14. sírban, lemélyítésnek nem volt nyoma. Fel kell tételeznünk, hogy ezek láb nélküli koporsók lehettek, vagyis legalább két különböző szerkezetű koporsó volt használatban.¹¹

Csekély adataink alapján valószínűleg ácsolással egymáshoz erősített deszkalapokból összeállított láda

formájú koporsókat használtak. Sem koporsó aljára, sem tetőre nem találtunk adatot.

A koporsós temetkezéseken kívül előfordult, hogy az elhunytakat valamilyen anyagba csavarva temették el. Erre utalnak a 15. és 16. sírokban megfigyelt vázacsontjainak helyzete.

6. Melléklet nélküli sírok

Nem került elő melléklet a 7. és a 9. gyermek sírből, valamint a 2. sír/II., III., IV. csontvázai mellől. Sajnos a szerves anyagú mellékletek, amennyiben voltak, a talajviszonyok miatt nem maradt meg.

7. Ételáldozatok

Állatcsontok

Állatcsontmelléklet 8 sír esetében volt (2/1.; 4.; 5.; 6.; 8.; 10.; 13.; 16.). A 13. gyermek sírt kivéve a többi felnőtt csontváz mellett került elő. A 4. sírt kivéve az állatcsontok a csontváz bal oldalán, általában a láb-szárcsontok, ritkán a comb- vagy felkarcsontok mellett voltak. A 2. sírban az állatcsontot szintén a jobb oldali láb-szárcsontok mellett találtuk, de ennek ok a többes temetkezés is lehetett.

Sajnos az állatcsontok vizsgálata nem történt meg, így a csontok meghatározása kérdőjelesen csak arra utal, hogy az egyik nagyobb („szarvasmarha-”), a másik valamivel kisebb méretű („sertés-”), illetve szárnyacsontok. Két állat csontjai, sertés- vagy szarvasmarhacsont szárnyacsontokkal, négy alkalommal, míg csak szarvasmarha vagy sertés szintén négy esetben fordult elő.

Tojás

Tojás csupán a 10. sírban volt. Egy-egy tojás volt a bal felkar-, bal borda- és a jobb láb-szárcsontok mellett. A sírban felnőtt nyugodott.

8. Edénymellékletek

Sírmellékletként edény nem került elő.

A kutatóárokban talált edénytöredékek közül az ujjbenyomkodásokkal tagolt peremű töredék értékelhető. Ez a díszítési mód az egész avar kor folyamán felbukkan.¹² A többi töredék kézzel formált, rosszul iszapolt agyagból készült. Különösebb keletező értékük nincs.

III. Sírbolygatások

Korabeli sírbrátlásnak nem találtuk nyomát. Néhány csont valószínűleg állattúrás következtében kerülhetett rendellenes helyre.

Sokkal nagyobb kárt okoztak az újkori bolygatások, amelyek következtében a 3. sír teljesen, az 1., 2., 7., 12. sírok részben elpusztultak. A beépítettség miatt már nem lehetett teljes egészében feltárni a 11. és 15. sírokat.

IV. Eltemetettek neme és kora

Az antropológiai vizsgálatok hiányában, a leletanyag alapján, négy nő- (1., 3., 5., 6.), négy férfi (4., 8., 11., 16.) és talán három gyermek- (7., 9., 13.) csontvázat tártunk fel. 4 esetben felnőtt nyugodott a sírban (10., 12., 14., 15.). Külön kell megemlíteni a 2. sírból előkerült csontvázakat. Ebben az esetben valószínűleg egy-egy házaspárt (?) temettek el közös sírgödörbe.

V. Temető szerkezete

A temető soros elrendezésű, Ny–K-i irányú sorokkal. Eddig négy sírsort határoztunk meg. A sírok közti távolság átlagban 50–80 cm közötti. Csupán a 13. és 14. sírok helyezkedtek el viszonylag közel, 30 cm-re, egymáshoz. Sajnos, mivel a leletmentés kutatóárokokkal történt és ezek kijelölését is befolyásolta a terület beépítettsége és az anyagi lehetőségeink, így fenti megállapításaink csak feltételesek lehetnek. Annyi mindenesetre bizonyosnak tekinthető, hogy a temető lényegesen nagyobb kiterjedésű volt, mint amennyit a leletmentés keretében meg tudtunk menteni.

VI. A leletanyag elemzése

1. Fülbevalók

A szentgáli temetőben öt sírból kerültek elő fülbevalók, amelyek öt különböző típusba tartoznak.

a. Nagygömbös fülbevaló

Egy, bronzból készült darab került elő az 5. sírban. Felülete aranyozott. Hasonló nagygömbös fülbevalók elsősorban a kora avar kori emléktárgyakból ismertek. Általában előkelő, rangos elhunytak mellékleteként, aranyból látnak napvilágot. Ezek utánzatai voltak az ezüsből vagy bronzból készült példányok. A fülbevalótípus magyar és külföldi kutatástörténetéről jó áttekintést nyújt Ormándy János összefoglalása.¹³ Az általa elkülönített altípusok közül a szentgáli darab különösen a kora, de még a közép avar korban sem ritka

Tőszeg altípusba sorolható, mégpedig a típus aranyozott bronzutánzatai közé.¹⁴ Elképzelhető, hogy az 5. sír fülbevalója is ebben az időszakban készült, de az bizonyosnak látszik, hogy földbe kerülésének ideje már a VIII. század vége. Talán örökölt darabról van szó.

b. Granulátumdíszes fülbevaló

A 10. sírból előkerült, kis granulátummal díszített, pár nélküli fülbevaló talán a 670-es évek táján megjelenő granulátumdíszes fülbevalók késői, egyszerűsödött változata lehet. Pontosabb keltező értéke nincs.

Drótékszerek:

c. Hurkos-kampós záródású fülbevaló

A szentgáli temető 1. női sírjából került elő ezüsthuzalból készült hurkos-kampós záródású fülbevaló. Más fülbevaló nem volt a sírban.

Hurkos-kampós záródású fülbevalók a magyarországi leletanyagban néhány avar kor végi temetőben már felbukkantak, bár számuk csekély.¹⁵ A fülbevaló feldolgozásával Szőke Béla Miklós foglalkozott részletesebben.¹⁶ Mint megállapította, ezek rövid ideig, a IX. század első harmadától a második harmad végéig lehettek divatban, a legszebb darabok is a IX. század közepére keltezhető temetőkben láttak napvilágot. Többek közt a hurkos-kampós fülbevalókra is jellemző, hogy ezeket a fej két oldalán lecsüngő textil- vagy bőrszalaghoz erősítve viselték.¹⁷

d. S-végű fülbevaló

Egy darab került elő a 10. női sírból. Más keltező lelet nem volt a sírban.

A fülbevalótípus és általában a drótékszerek nagyobb részt a Dunántúlon, különösen a frank fennhatóság alatt álló területeken összpontosulnak. Innen jutnak el kisebb számban az északi és a Dunától keletre eső területekre. Az S-végű karikák és az ezekhez kapcsolódó viseleti szokások az avarságnál korábban ismeretlenek voltak. Megjelenésük és elterjedésük kapcsolatba hozható az avar birodalmon belül lezajlott politikai eseményekkel. Legnagyobb számban ott kerültek elő, ahol az avar kor végén – a IX. század elején – idegen befolyás (esetleg a szlávság hatása) érvényesült. Megjelenésüket a kísérőleletek alapján a IX. század elejére¹⁸, esetleg a VIII. és IX. század fordulójára tehető, míg divatjukat a IX. század közepéig nyomon lehet követni.¹⁹

e. Díszítetlen fülbevaló-karika

A szentgáli temető 2/I. sírjában volt két darab, illet-

ve a fent már tárgyalt 5. sírban, a nagy lemezgömbcsüngős fülbevaló párvaként. Ezek a fülbevalók egyszerű kivitelűk, olcsóságuk miatt széles körben, az egész avar kor folyamán kedveltek voltak. Különbözőbb keltező értékük nincs.

2. Gyöngyök

Négy sírban, az 1., 5., 6. és 13. sírokban kerültek elő gyöngyök, minden esetben a koponya környékén, eredetileg nyakba akasztva viselhetők. A nyakláncok viszonylag kevés, átlagosan 8–10 gyöngyszemből álltak. Közöttük három gyöngytípust lehetett megfigyelni:

- kisméretű fekete kásagyöngy (1. sír). Esetünkben dinnyemag alakú gyönggyel vegyesen látott napvilágot, a késői időszakban fordul elő.
- kis méretű, fekete, hengeres, egymást keresztező sárga vonalfolyatással (6., 13. sírok). A 13. sírban dinnyemag alakú gyönggyel vegyesen. Szintén késői viseletben fordul elő.
- közepes méretű (1,2–1,5 cm) világoszöld, sötét kék dinnyemag alakú gyöngyök (1., 13., 15. sírok). A világos zöld vagy fehér, kisebb méretű dinnyemag alakú gyöngyök a 7. század utolsó harmadában jelentek meg.²⁰ Későbbi változataik a nagyobb méretű és általában sötétkék, fekete darabok.

3. Karperecek

A szentgáli temető teljesen feldúlt 3. sírjából kerültek elő. Mindkettő a rombusz átmetszetű, poncolt díszítésű darabok közé tartoznak. A késő avar kor jellegzetes ékszerei.²¹

4. Csatok, kések, karikák, viselet

a. Bronzcsatok

A temetőrész két sírjából, a 2. és a 4. sírből, került elő trapéz alakú, öntött bronzcsat vaspecekkel. Más csat nem volt ezekben a sírokban. Körülbelül 2 cm széles övet fogtak össze. A 2. sír esetében egy kova került elő, valószínűleg az övre függesztett tarsolyban volt. A 4. sír esetében fatokban viselt vaskés függött az övön.

A trapéz alakú csatok a griffes-indás korszak első harmadában gyakoriak, sok esetben griffes veretekkel együtt látnak napvilágot.²² A csattípus a közép avar kortól a késő avar kor legvégéig használatban volt.²³ A szentgáli két csat a késő avar kor utolsó fázisában kerülhetett földre.

b. Vascsatok

Egy-egy csat volt az 5., 6., 8., 15. sírokban. A bronzcsatokhoz hasonlóan, ezek is elsősorban a ruha összefogására szolgálhattak.

Két csat volt a 11., 16. férfisírokban. Közülük az egyik szintén a ruha összefogására, míg a másik a munkaeszközöket tartalmazó tok vagy tarsoly függesztésére szolgált. Mindkét esetben vasár is volt a sírban. A 11. sírban a két csat és az ár viseleti helyén, a medencecsont környékén látott napvilágot. A 16. sír esetében az egyik csat viseleti helyen volt, míg a másik a vasárral együtt a bal „vállnál”, talán csak temetéskor helyezték az elhunyt mellé.

Formájukat tekintve téglalap alakú, lekerekített sarkú volt a 15., 16. sírokban; lant alakú a 11. sírban; négyszögletes a 11., 16. sírokban; trapéz alakú 5. és a 6. sírokban. Megállapíthatatlan a formája a 8. sír darabjának. Ezek közül az enyhén benyomott oldalúak az avar kor második felére keltezhetőek, a többi nem korhatározó. A csatok méretei alapján az övek szélessége 2,5–3 cm volt.

c. Vaskés

Temetkezésből csupán a 4. sírből került elő. Hossza 16,2 cm volt. Egyik oldalán fanyomokkal. Egy további kisebb méretű kés szórványként jutott birtokunkba. Hossza 10 cm. Mindkettő egyenes hátú, egy élű.

A 4. sírban a kés fatokba helyezve egy bronzcsattal összefogott övre lehetett erősítve. Az öv egyúttal a ruha összefogására is szolgálhatott.

d. Vaskarikák

Két egymásba akasztott, sodrott vashuzalból készült függesztőkarika került elő az 5. női sírből, valószínűleg a vascsattal összefogott övre volt erősítve.

Egy vaskarika volt a 14. sírban is, bár vascsat hiányában talán nem is függesztőkarika volt. Sajnos a sír többi vaslelete olyan töredékes állapotban maradt meg, hogy ezekről közelebbit nem tudunk mondani. Hasonló a helyzet a 12. sír vastöredékei esetében is.

További töredékes karikadarabok voltak a szórvány anyagban is.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy mind a nők, mind a férfiak viselete nagyon szegényes volt. A nők – az egy vagy két fülbevalón kívül – kevés gyöngyből fűzött nyakláncot, ritkán karperecet, csattal összefogott övet, esetleg erre függesztett tarsolyt viseltek.

A férfiak szintén csattal összefogott, egy vagy két övet hordtak. Erre erősítették fel a fatokban viselt vaskést vagy vasarat.

A gyermekek viseletéről még ennyi adattal sem rendelkezőnk, mivel ezek sírjaiban a 13. sír gyöngyörát

leszámítva, leletanyag a feltárás időpontjáig nem maradt ránk.

5. Tűzszerzők

Mindössze a 2/I. csontváz mellett találtunk egy kis kovát. A szórvány anyagban egy kisebb vastöredékről véljük, hogy eredetileg egy befelé hajló végű, a késő avar korban gyakori csiholó darabja volt.²⁴

6. Munkaeszközök

A munkaeszközök száma is igen kevés. A már említett vasárak férfisírok mellékletei voltak (11. és 16. sírok). Női sírból orsógombok (3. és 5. sírok) láttak napvilágot. Formájukat tekintve különösebben nem korhatározóak.²⁵

Igen jó állapotban maradt meg az 5. sír kis vastűje, amely nem tűtartóban volt, hanem valószínűleg a ruhá-

ba tűzve viselték. A bal oldali bordákon került elő. Talán tűtartó volt a 10. sírból előkerült igen kopott felületű, töredékes csöves csont. Ez is a csontváz felső csontjainál, a jobb felkarcsont felső, belső végénél helyezkedett el.

*

A mai Szentgál község határában letelepedett avar népesség temetőjének csak igen kis részletét tudtuk feltárni.

Ezek alapján nehéz messzemenő következtetéseket levonni. A viszonylag szegényes leletanyag – fülbevalók, gyöngyök, karperecek, valamint a viselet többi tárgya (csatok, kések, karikák), munkaeszközök – elemzése alapján úgy véljük, hogy a szentgáli temető rész eddig megismert sírjait a VIII. század végére, IX. század elejére keltezhetjük.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő
ArchHung = Archaeologia Hungarica
Arrabona = Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei
Cumania = A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei
DissPann. = Dissertationes Pannonicae
FolArch = Folia Archaeologica
FontesArchHung = Fontes Archaeologici Hungariae
MFMÉ – StudArch = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica
WMMÉ = A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve
ZM = Zalai Múzeum

BALOGH–PINTÉR 1998 = BALOGH CS.–PINTÉR L.: Avar sírok Városföldről. Cumania 15. 1998. 93–131.
BENDE é.n. = BENDE L.: Temetkezési szokások a Székkutas-Káponadülői avar kori temetőben. (Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Káponadülői.) 305–330. In. B. NAGYK.: A Székkutas-Káponadülői avar temető. MFMÉ Monographia Archaeologica I. Szerk./Ed.: Bende L.–Lőrinczy G.
BÓNA 1957 = BÓNA I.: Az űrbőpusztai avar temető. (Le cimetière avar de űrbőpuszta) ArchÉrt 84. 1957. 155–174.
BÓNA 1973 = BÓNA I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. (Awa-

rische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Arpadenzeit (11–13. Jh) in Dunaújváros). FontesArchHung Budapest 1973
ÈILINSKA 1973: = ÈILINSKA, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in elovce. Archaeologica Slovaca – Catalogi. Tomus V. Bratislava 1973
GARAM 1972 = GARAM É.: Avar temetők Andocson. (Avar Cemeteries at Andocs.) FolArch 23. 1972. 129–182.
GARAM 1995 = GARAM, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. (Cemeteries of the avar period (567–829) in Hungary). Vol. 3. Budapest 1995
KISS–SOMOGYI 1984 = KISS G.–SOMOGYI P.: Tolna megyei avar temetők. (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna.) DissPann. Ser. III. Vol. 2. Budapest 1984
KOSTYÁL 1984 = KOSTYÁL L.: Késő avar kori népesség a 9. században. Szakdolgozat. Budapest 1984
KOVRIK 1963 = KOVRIG, I.: Das awarenzeitlichen Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. 1963
ORMÁNDY 1995 = ORMÁNDY J.: Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók. (Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelanhänger) MFMÉ – StudArch 1. 1995. 151–181.
PÁSZTOR 1996/a. = PÁSZTOR A.: A csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipológiai vizsgálata. (The Typochronological examination of the Bead finds of the Csákberény-

- Orondpuszta Cemetery from the Avar Period.) *Savaria-Pars Archaeologica* 22/3. 1992–1995 (1996). 37–83.
- PÁSZTOR 1996/b. = PÁSZTOR A.: A magyarországi kora és közép avar kori gyöngyök tipológiai vizsgálata. (Typologische Untersuchung der Früh- und Mittelawarischen Perlen aus Ungarn) *MFMÉ – StudArch* 2. 1996. 195–220.
- PÁSZTOR 2001 = PÁSZTOR A.: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar kori temető gyöngyleletei. (Die Perlenfunde des Gräberfeldes an der Straße Szekszárd-Bogyiszló.) *WMME* 23. 2001. 115–160.
- TOMKA 1975 = TOMKA P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. II. Tájékozás. (Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. II. Orientierung.) *Arrabona* 17. 1975. 5–90.
- TOMKA 1979 = TOMKA P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. (Angaben zum Bestattungsbrauchtum der Bevölkerung vom Kleinen Alföld in der Awarenzeit. III. Sargebrauch im Gräberfeld von Táp.) *Arrabona* 19–20. 1977–1978. 1979. 17–108.
- TOMKA 2003 = TOMKA P.: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős és többes temetkezések. (The Latest Results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age. Double and Multiple Burials. – Neue Erkenntnisse in der Forschung der Bestattungsbräuche zur Zeit der Awaren Doppel-, Mehrfachbestattungen.) *Arrabona* 41/1–2. 2003. 11–56.
- SZŐKE 1992 = SZŐKE, B. M.: Die Beziehungen zwischen dem oberen Dunaual und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: *Awarenforschungen* Bd. 2. Hrsg./Ed.: Daim, F. *Archaeologia Austriaca Monographien* Bd. 2. *Studien zur Archäologie der Awaren* Bd. 4. Wien 1992. 841–968.
- SZŐKE 1994 = SZŐKE B. M.: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I–II. (Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garabonc-Ófalu.) *ZM* 5. 1994. 251–317.
- VÁLYI 2003 = VÁLYI K.: Késő avar kori temetőrészlet Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatáron. (Das Deutail eines spätawarenzeitlichen Gräberfeldes in Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatár.) *MFMÉ – StudArch* 9. 2003. 211–227.
- WICKER 1990 = WICKER E.: Koporsók a csólyospálosi avar kori temetőben. (Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos) *Cumania* 12. 1990. 9–69.
- ¹ Ezúton is köszönetet mondok Bíró Árpádnak és feleségének, akik a tulajdonosok közül egyedülként jelentették a sírok előkerülését és hozzájárultak a leletmentéshez.
- ² A leletmentések jelentései LDM Régészeti Adattárában – *Ltsz.*: 18.875–97.
- ³ A rajzokat Varga Judit készítette, akinek ez úton is köszönetet mondok munkájáért.
- ⁴ A leletanyagban 23 db viszonylag kisebb, díszítetlen, jellegtelen töredék és 2 db újkori töredék is van.
- ⁵ TOMKA 1975. 7.
- ⁶ TOMKA 1975. 57–59.
- ⁷ TOMKA 2003. 11–56.
- ⁸ TOMKA 2003. 26–27.
- ⁹ TOMKA 2003. 27.
- ¹⁰ A teljesség igénye nélkül: TOMKA 1979. 53.; WICKER 1990. 35.; legutóbb BENDE é.n. 310–313.; a kérdés részletes vizsgálata VÁLYI 2003. 214–217.
- ¹¹ Hasonló eredményre jutottak a várostöldei avar temető feldolgozása során. BALOGH–PINTÉR 1998. 108–109.
- ¹² BÓNA 1973. 78.
- ¹³ ORMÁDY 1995. 155–156.
- ¹⁴ ORMÁDY 1995. 159–161.
- ¹⁵ A elovcei (zsélyi) temető 176., 369., 723 és 745. sírjaiban előkerült hurkos-kampós, de gömbcsüngővel díszített fülbevalói technikai kivitelükben eltérnek a Karoling-kori daraboktól. ÈILINSKA 1973. 18.
- ¹⁶ SZŐKE 1992. 847.; SZŐKE 1994. 270–271.
- ¹⁷ SZŐKE 1994. 272.
- ¹⁸ GARAM 1995. 286–290.; KOSTYÁL 1984
- ¹⁹ SZŐKE 1992. 847–850.
- ²⁰ PÁSZTOR 1996/a. 49.; PÁSZTOR 1996/b. 199.; PÁSZTOR 2001. 95.
- ²¹ KOVRIG 1963. 168.
- ²² KOVRIG 1963. 158.
- ²³ GARAM 1995. 224.; KISS–SOMOGYI 1984. 86.
- ²⁴ BÓNA 1957. 164.
- ²⁵ Orsók viseletéről, sírba helyezéséről GARAM 1972. 177.; BALOGH–PINTÉR 1998. 113.

MORE RECENT AVAR PERIOD FINDS IN VESZPRÉM COUNTY 1.
LATE AVAR PERIOD GRAVES IN FÚZFA STREET, SZENTGÁL-KÖVESTELEK

On the edge of the village of Szentgál, the section known as Kövestelek, previously in use as pasture, was divided up into plots at the beginning of the 90s. This area had already been partially built up, when during house construction in 1996, Avar period graves were discovered on the plot with topographical number 70/150. It was then brought to the attention of the museum, that on the other plots of the newly-formed street, burials had also come to the surface during construction work. The finds had not been reported. This site was previously unknown. Based on our data, we have only been able to determine that the graves from the cemetery, which may be dated to the late Avar period, are to be found along the whole length of Kövestelek (now Fúzfa) Street, on the plots situated on both sides.

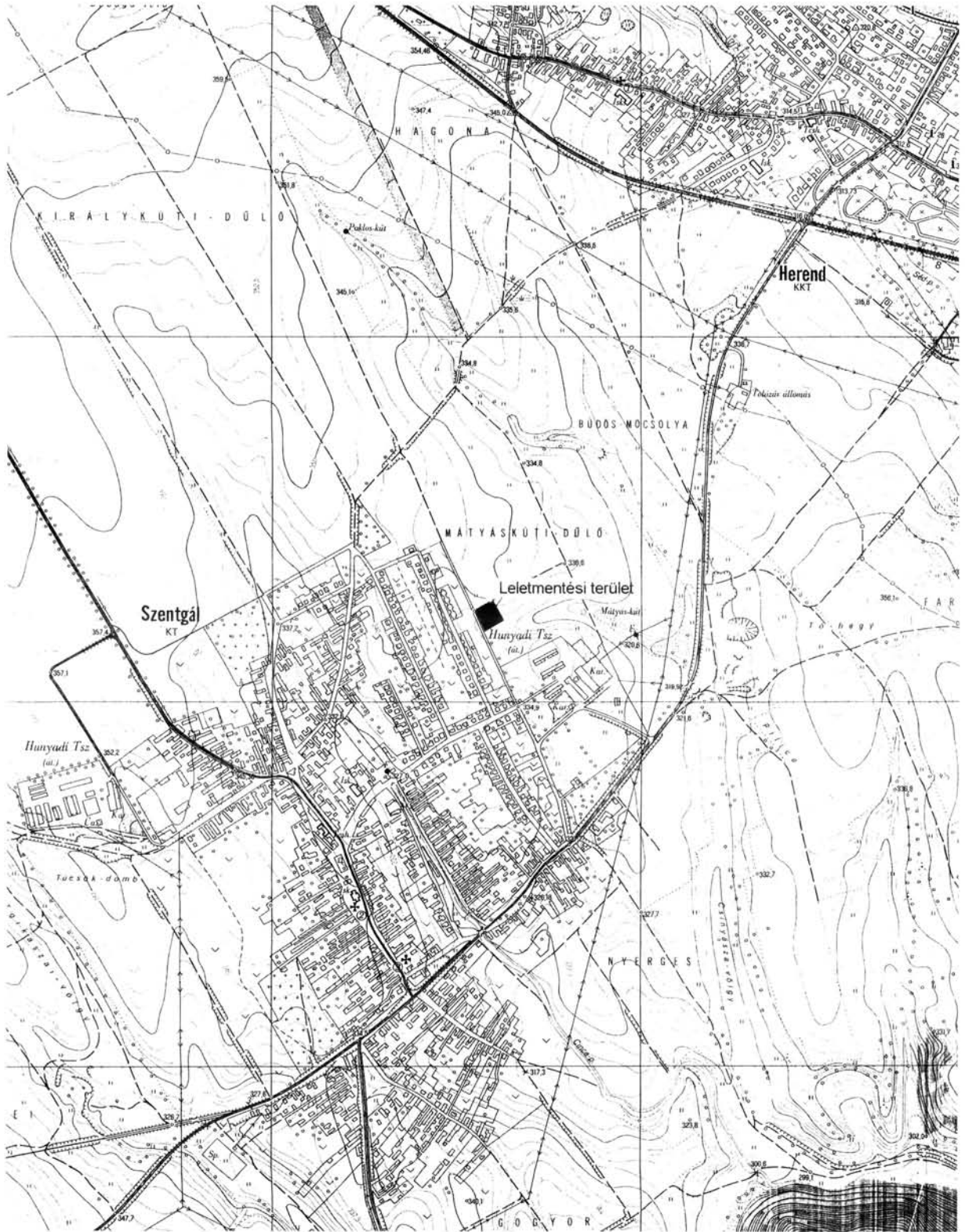
In the course of rescuing finds, in the already partially dug out house foundations, as well as smaller exploratory ditches on the south side of the house, 16 graves could be excavated, and in one grave pit (grave 2) two NW-SE, and in this same place two oppositely oriented skeletons came to light. Only the location of grave 3 could be noted, other graves could only be excavated partially because of the buildings. So there was no way for further research to be carried out, either within the plots, or under the roadway. Since then, the plots on both sides of the street have been built up, thus ruining a large section of the cemetery.

With regard to burial customs, the Szentgál graves show a similar picture to those of cemeteries from other, late Avar period village communities of the same age. The orientation is generally NW-SE, the form of the grave pits is for the most part rectangular holes with rounded corners as seen from above, and with vertical walls. In the pits of graves 4, 5 and 11, the southern, or even both ends had sunk in, which is

probably connected with coffin burials. With two exceptions, the skeletons were found in an extended posture, lying on their backs. From the burials excavated, traces of coffins were observed in 6 cases (graves 4, 5, 6, 9, 11 and 14). From these, it appears that box-shaped coffins made of boards carpentered together were probably used. Based on the position of the bones, the corpses 15 and 16 were buried wrapped in some sort of material. There were food offerings in eight of the graves: bones of cattle, pigs and poultry, as well as eggs. In the cases of the skeletons from graves 4, 14 and 5, in spite of being undisturbed, either the hand or the foot bones could not be found. This is explained by superstitious customs involving mutilation of the dead.

In grave 2, the common graves of two married couples (?) were found, who died and were buried at the same time. Agreeing with Péter Tomka, it cannot be excluded that the double or multiple burials which proliferated to a significant extent in the late phase of the late Avar period cannot only be linked with sicknesses or epidemics, but also with the troubled, uncertain domestic political situation of the period, which led to the development of tensions within society. A consequence of this may have been an increase in the number of suicides, vendettas, etc. Perhaps the married couples laid to rest in Szentgál grave 2 died as a result of events similar to these.

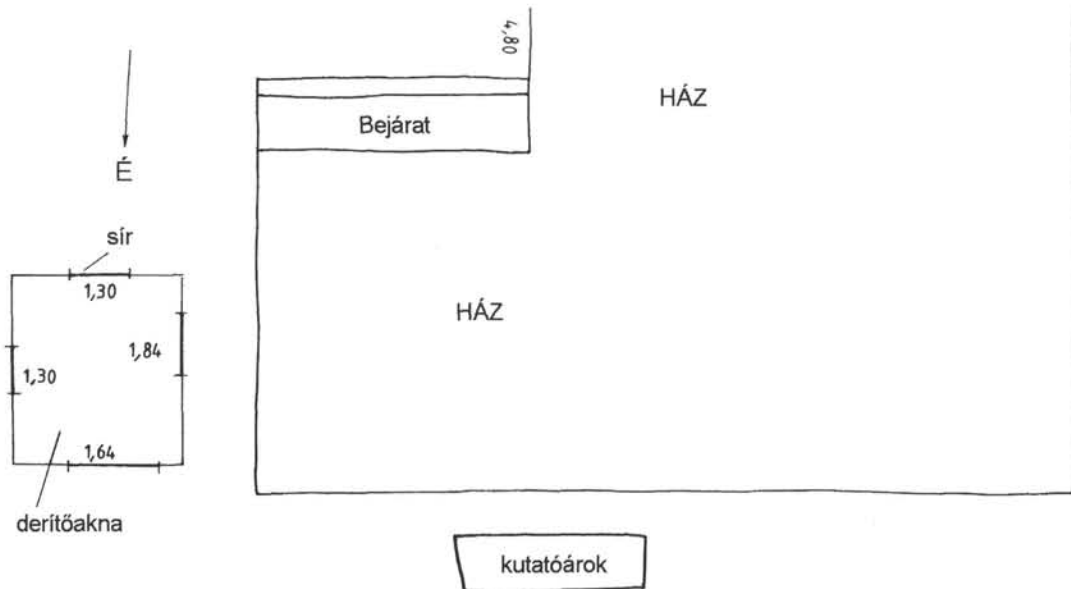
Based on analysis of the relatively sparse find materials (earrings, beads, armbands, and other costume articles (buckles, knives, rings), work implements), it has been determined that the graves of the Szentgál cemetery section we are familiar with at present may be dated to the late 8th, early 9th century.

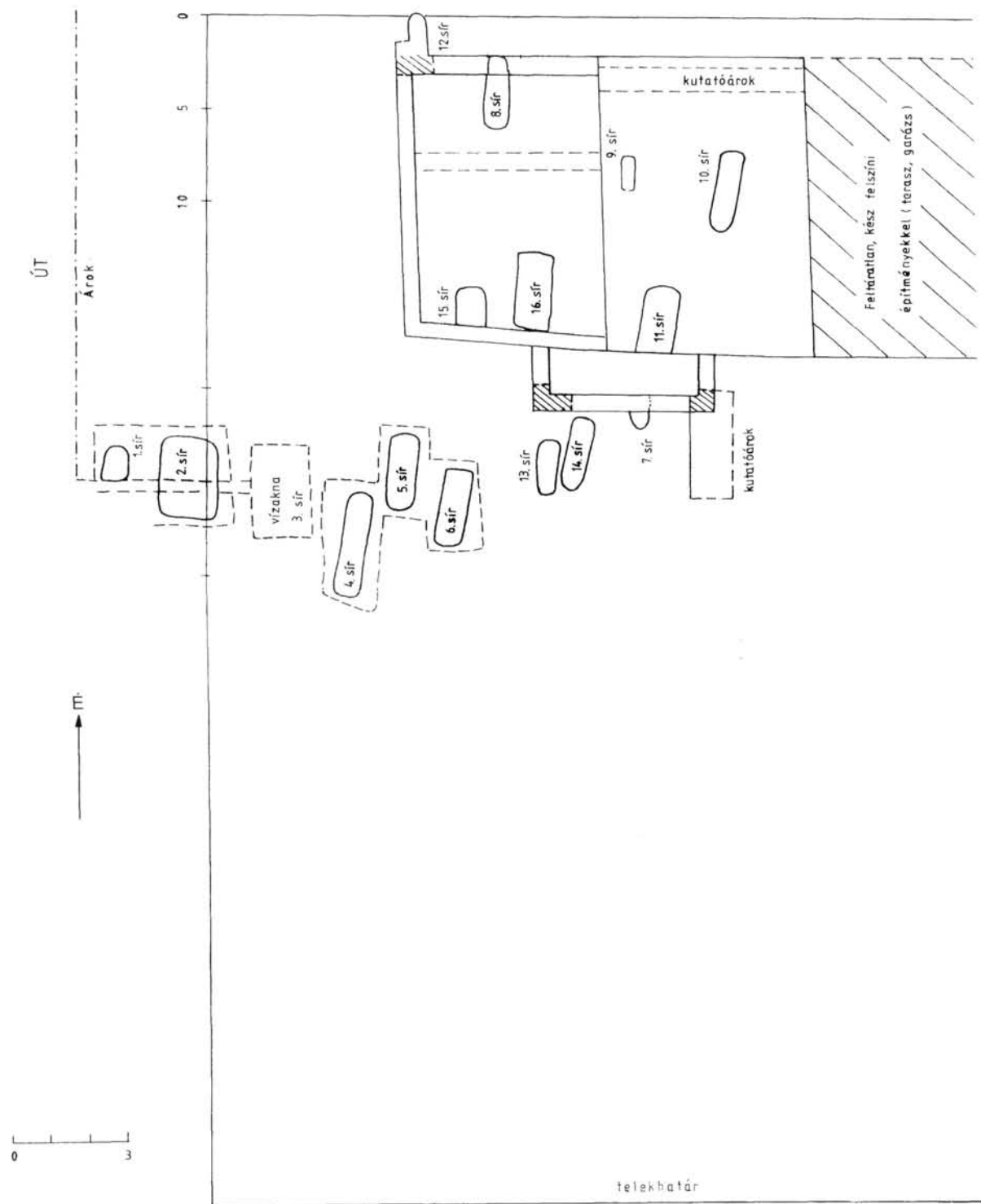
1. ábra. A lelőhely elhelyezkedése
 Figure 1. Localisation of the find spot

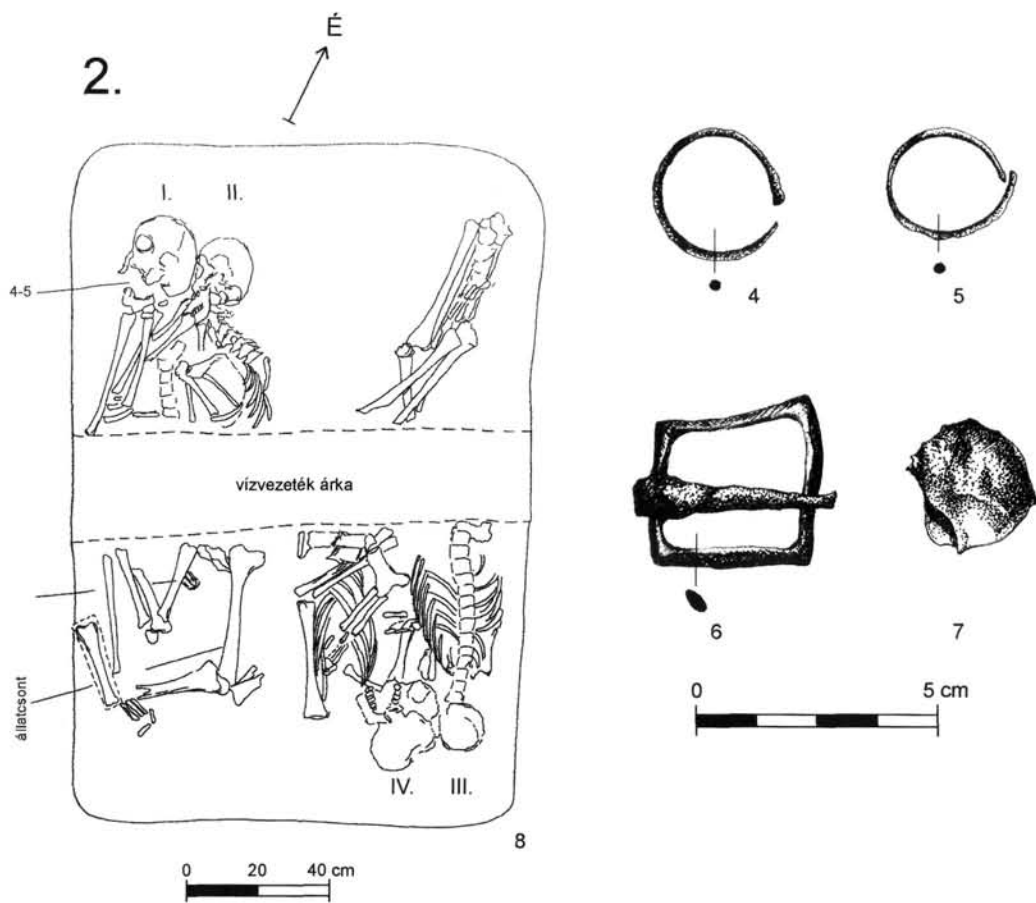
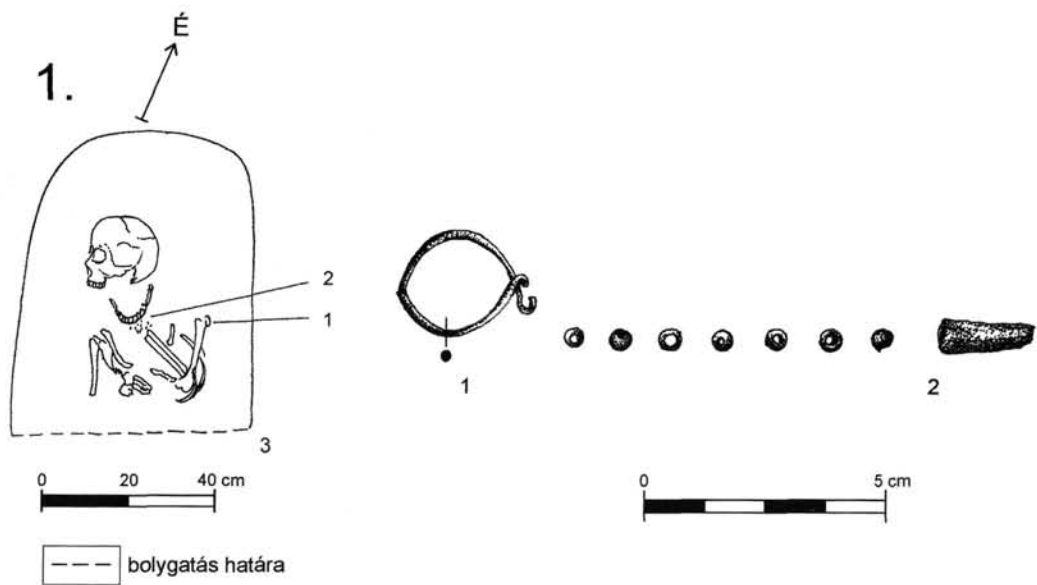
2. ábra. A felparcellázott utca és a leletmentés helyszíne
 Figure 2. The street divided up into plots and scene of the find rescue

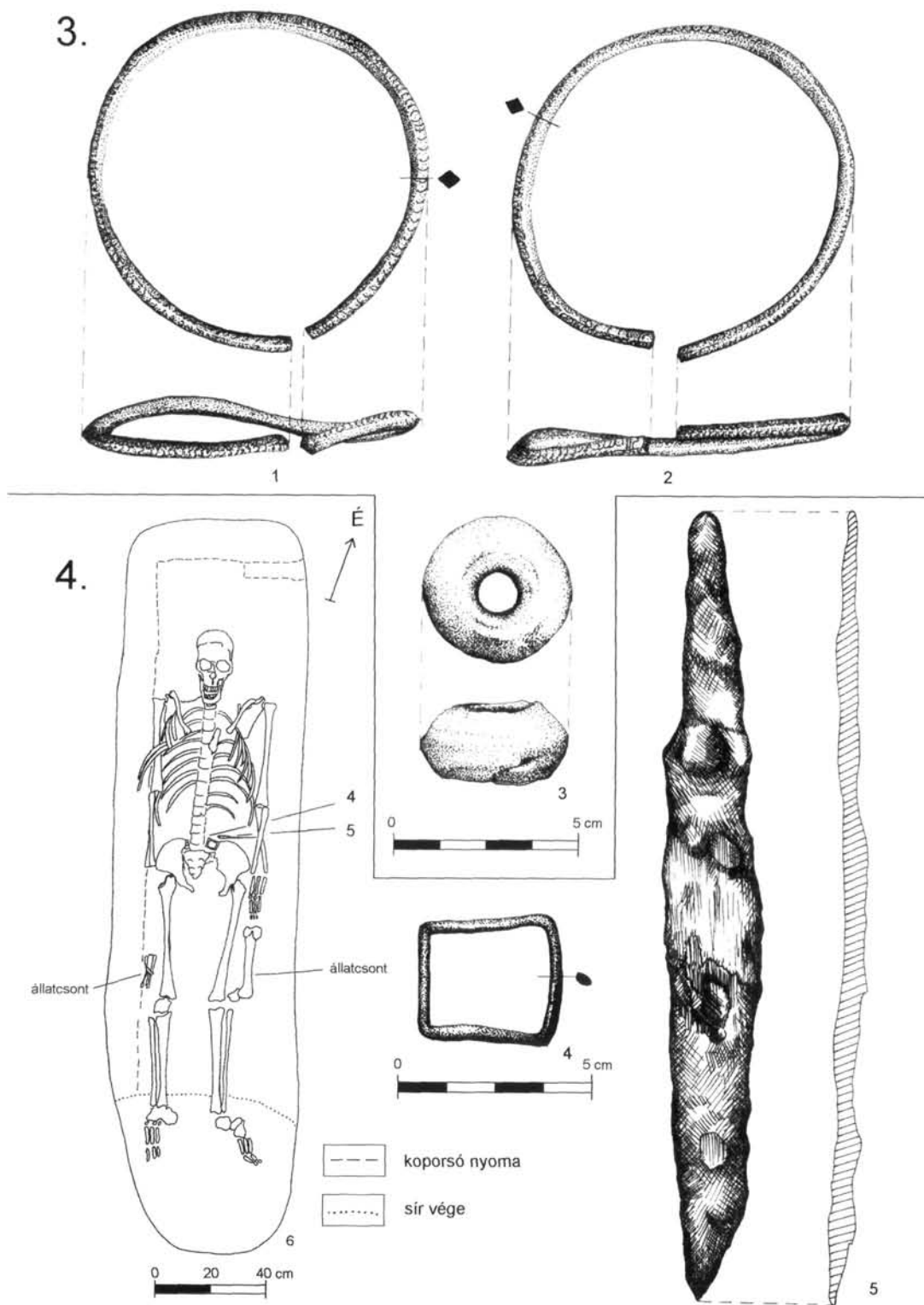
3. ábra. A 702/9. helyrajzi számú telek
 Figure 3. Plot with topographical number 702/9

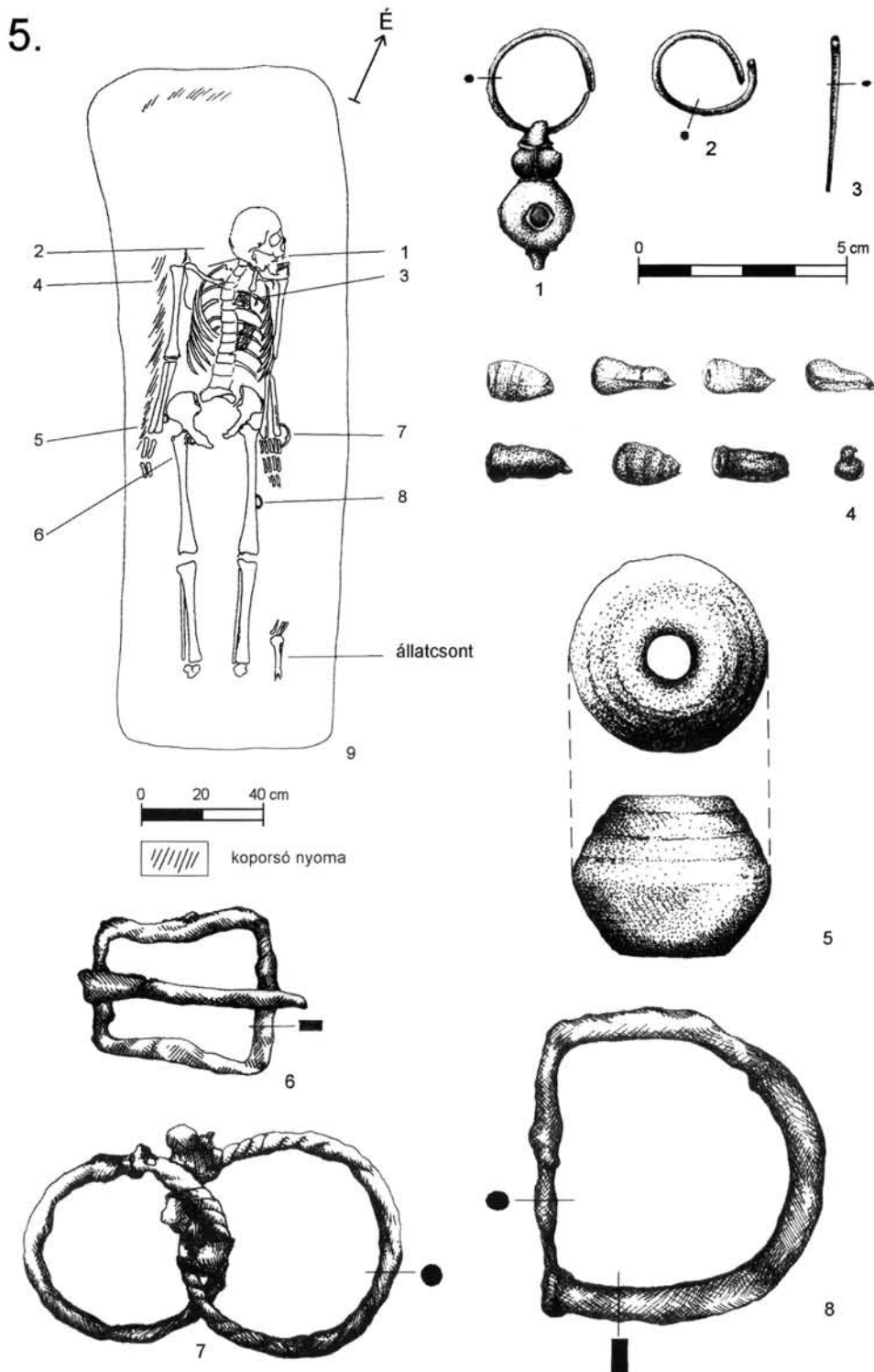
4. ábra. A leletmentett sírok elhelyezkedése
 Figure 4. Localisation of graves from which finds were rescued

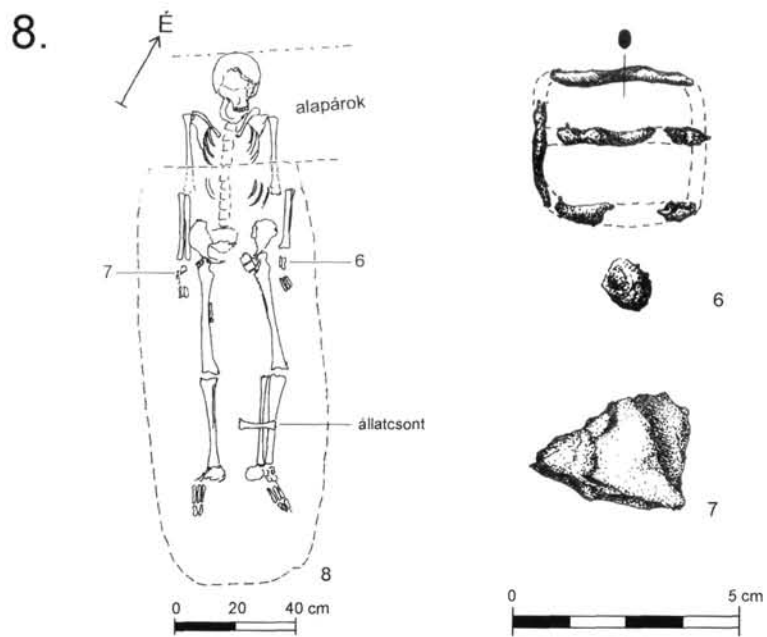
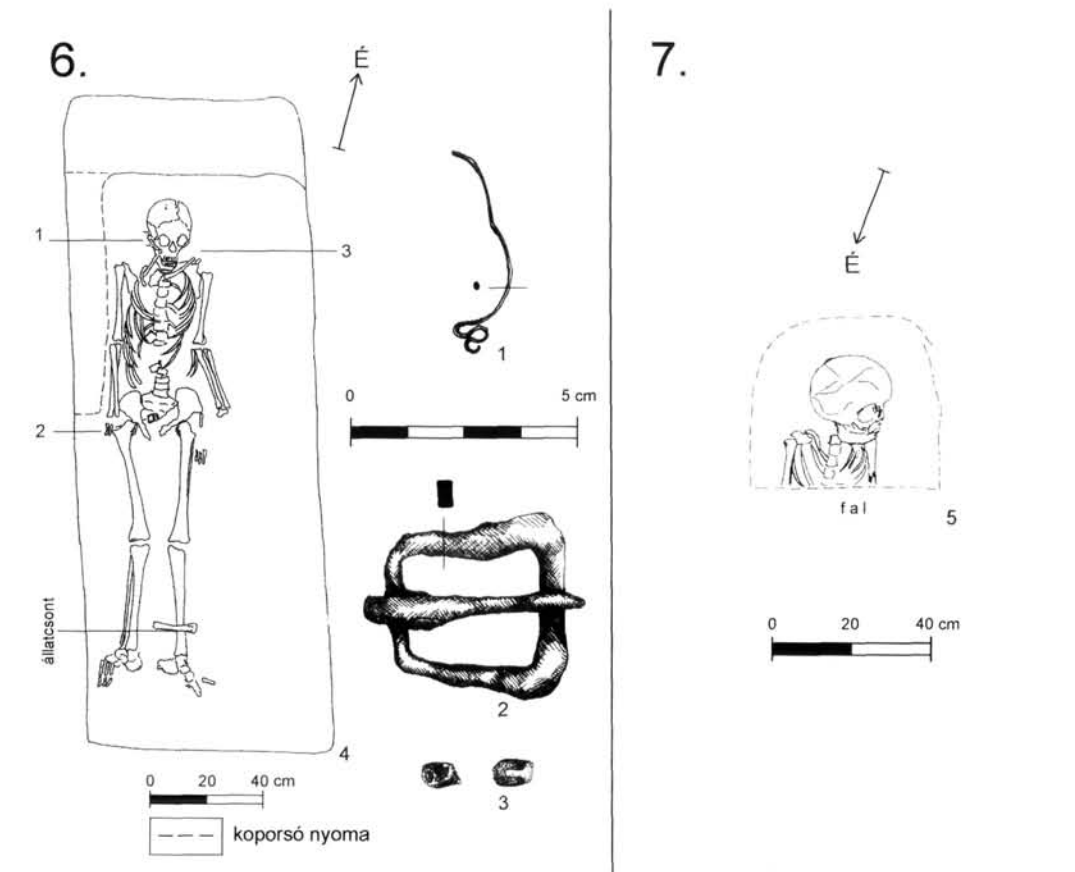
5. ábra. 1–3.: 1. sír rajza és leletei; 4–8.: 2. sír rajza és leletei
 Figure 5. 1–3: Plan and finds from grave 1; 4–8: Plan and finds from grave 2

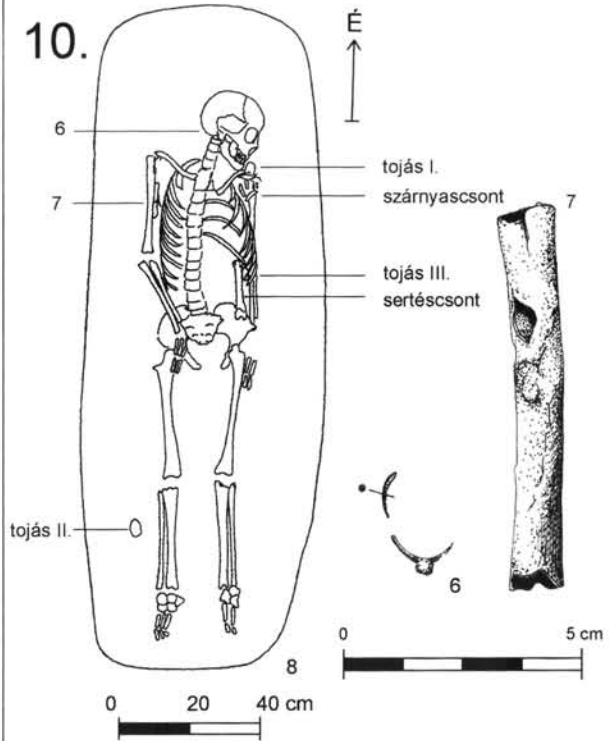
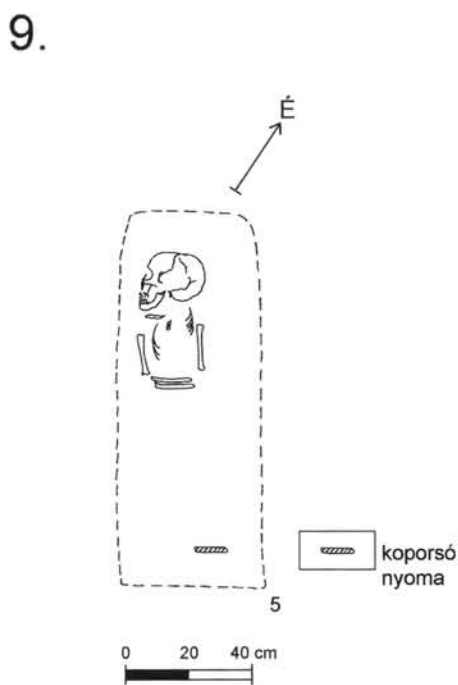
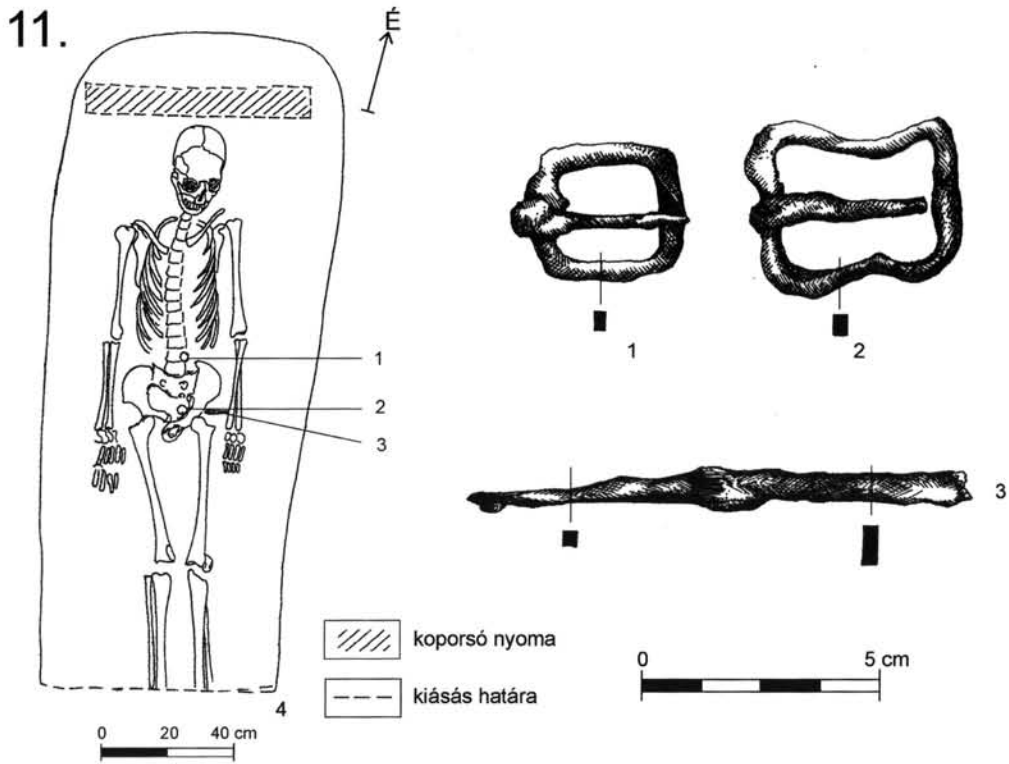
6. ábra. 1–3.: 3. sír leletei; 4–6.: 4. sír rajza és leletei
 Figure 6. 1–3: Finds from grave 3; 4–6: Plan and finds from grave 4

7. ábra. 1–9.: 5. sír rajza és leletei
 Figure 7. 1–9: Plan and finds from grave 5

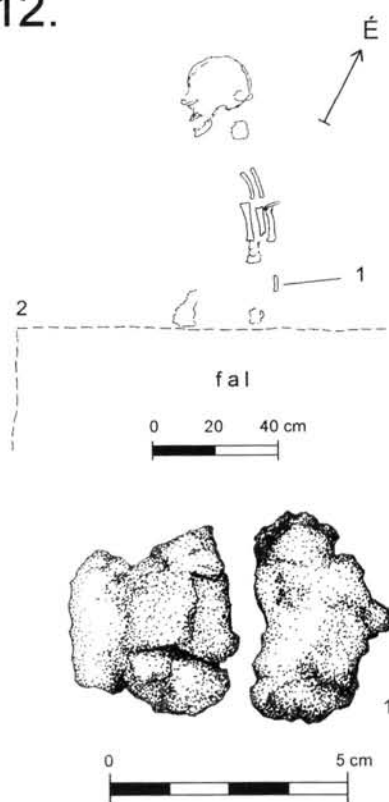

8. ábra. 1-4.: 6. sír rajza és leletei; 5.: 7. sír rajza; 6-8.: 8. sír rajza és leletei
 Figure 8. 1-4: Plan and finds from grave 6; 5: Grave 7; 6-8: 8. sír rajza és leletei

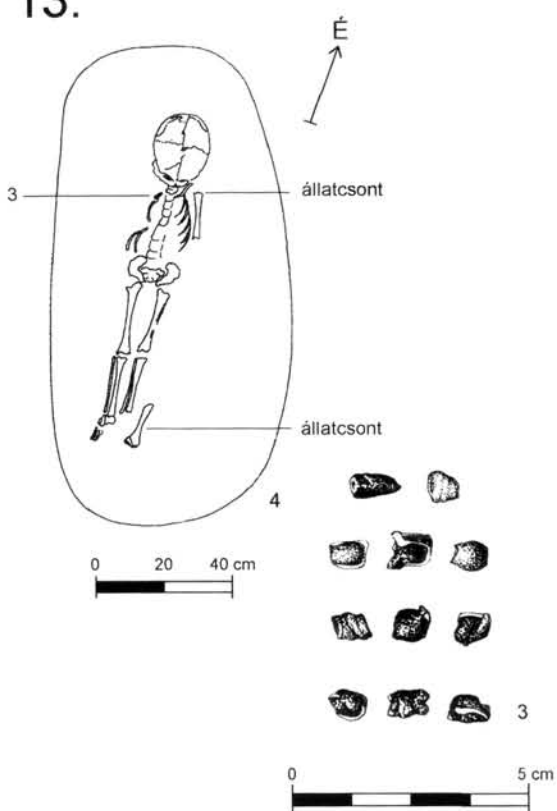

9. ábra. 1–4.: 11. sír rajza és leletei; 5.: 9. sír rajza; 6–8.: 10. sír rajza és leletei
Figure 9. 1–4: Plan and finds from grave 11; 5.: Plan of grave 9; 6–8.: Plan and finds from grave 10

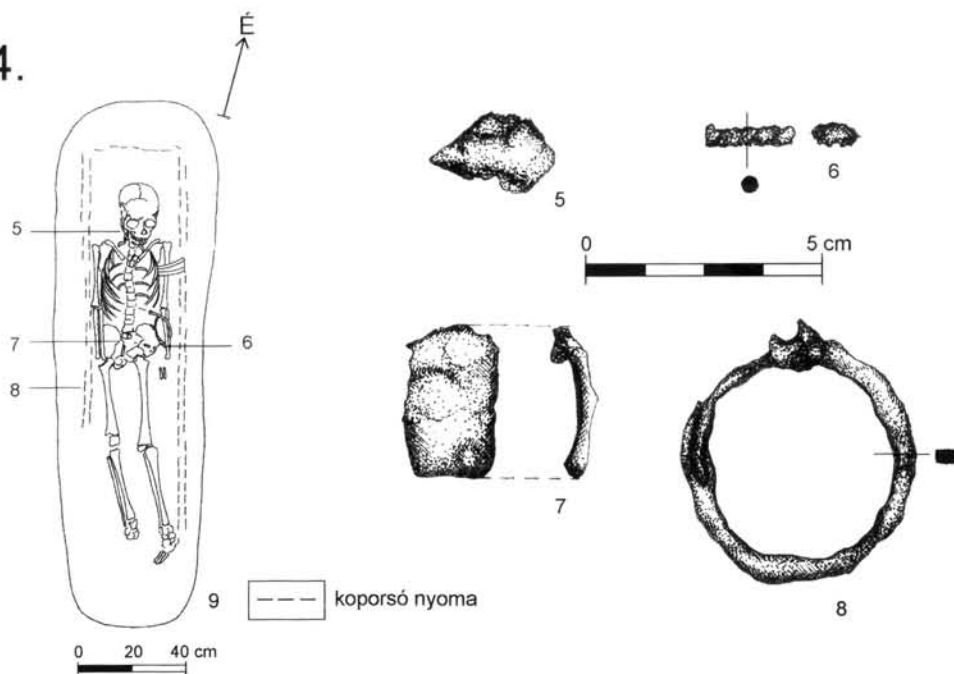
12.

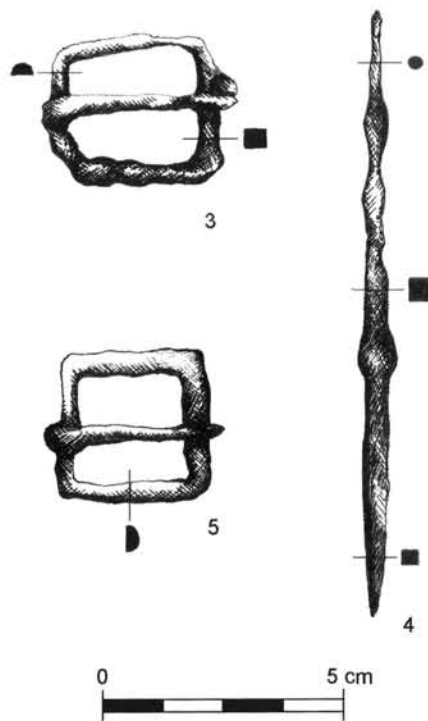
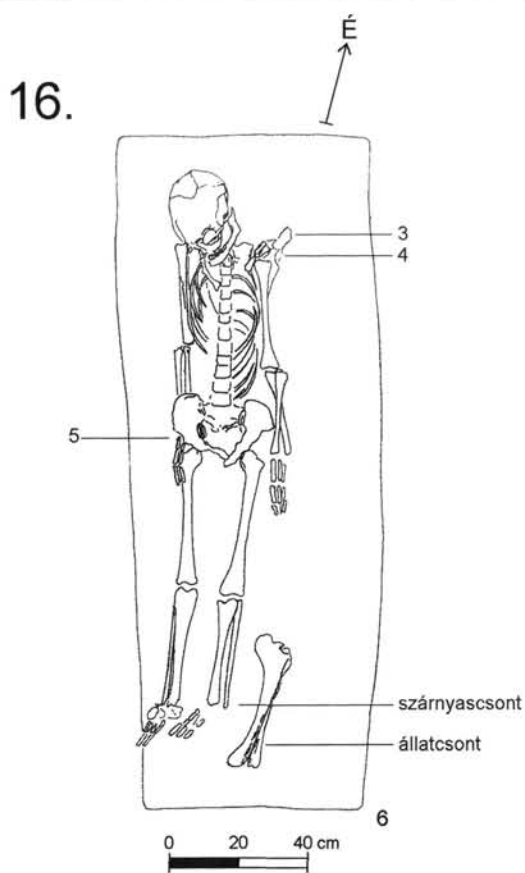
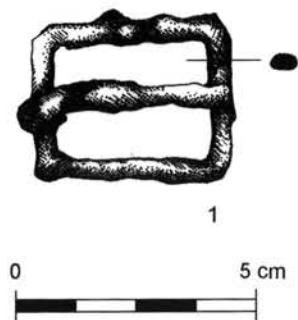
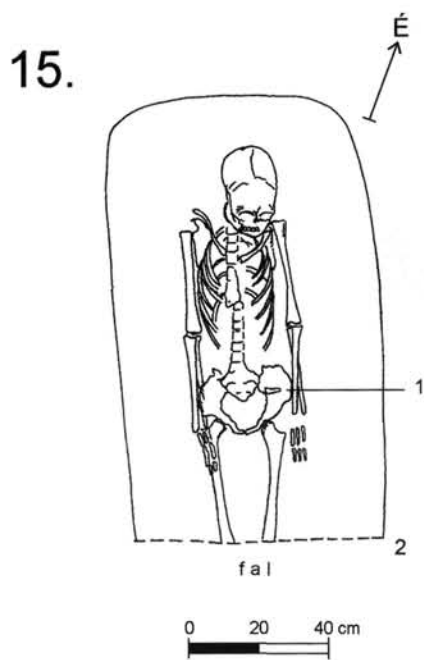
13.

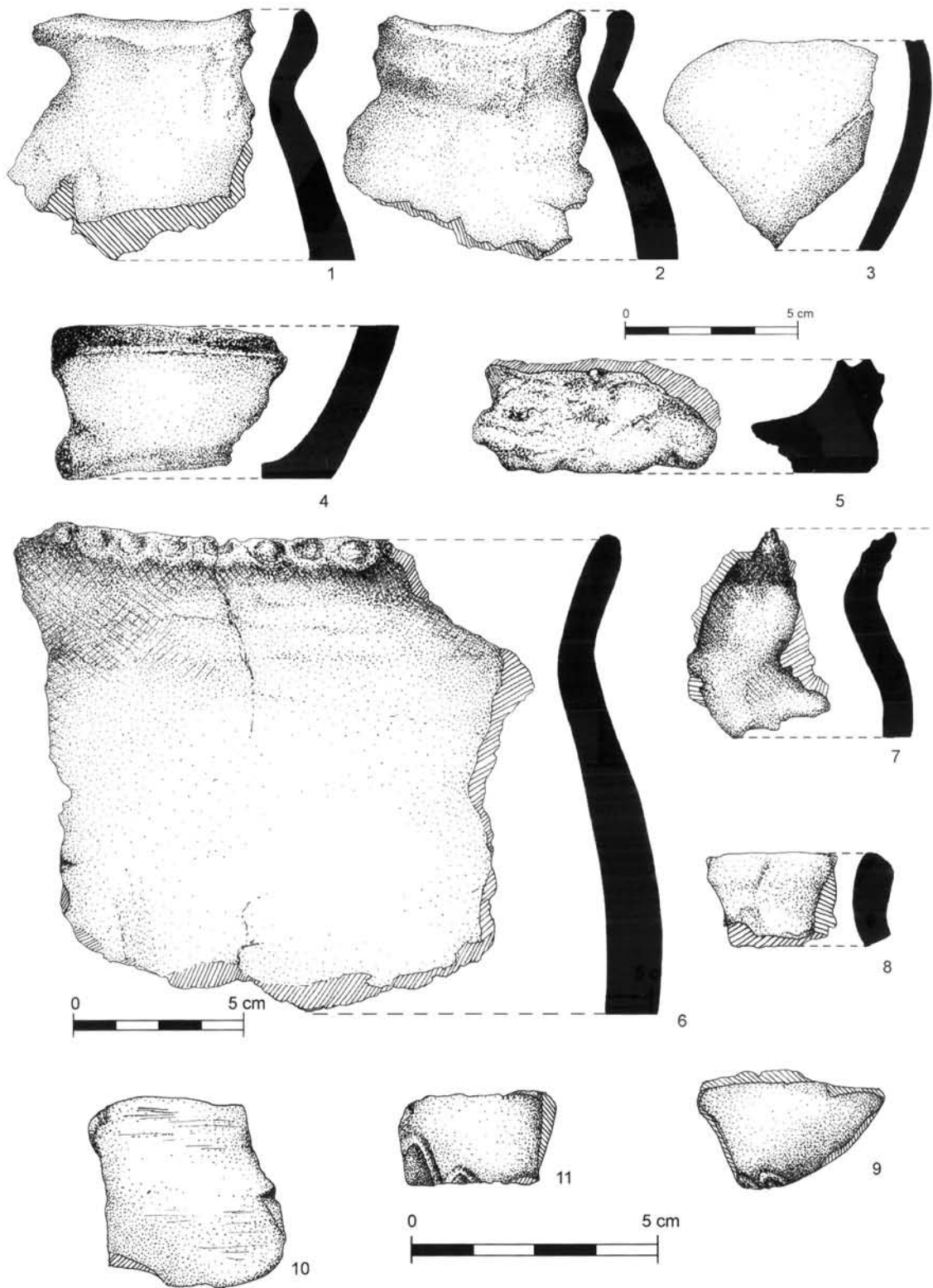
14.

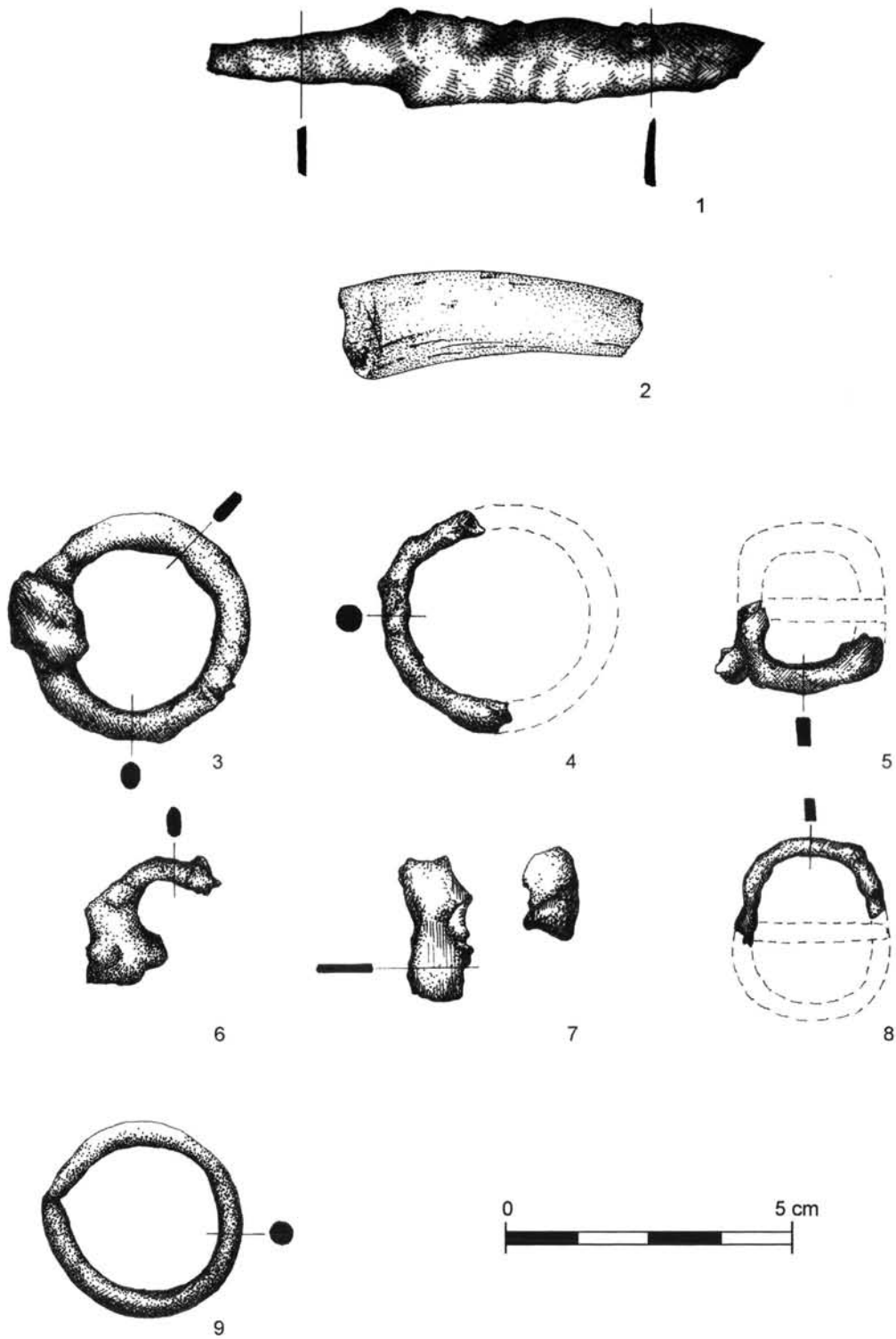
10. ábra. 1–2.: 12. sír rajza és lelete; 3–4.: 13. sír rajza és leletei; 5–9.: 14. sír rajza és leletei
 Figure 10. 1–3: Plan and finds from grave 12; 3–4: Plan and finds from grave 13;
 5–9: Plan and finds from grave 14

11. ábra. 1–2.: 15. sír rajza és lelete; 3–6.: 16. sír rajza és leletei
 Figure 11. 1–2: Plan and finds from grave 15; 3–6: Plan and finds from grave 16

12. ábra. Kutatóárok leletei
 Figure 12. Finds from exploratory ditches

13. ábra. 1–2.: kutatóárok leletei; 3–9.: szórvány leletek
 Figure 13. 1–2.: Finds from exploratory ditches; 3–9.: Scattered finds

